

Actieve oude dag in Prinsenland?

Kwalitatief onderzoek naar de dagelijkse
activiteiten van

67-plussers uit de Prinsessenflats

Auteur: Iris Bouwman
Datum: 06-08-2018
Begeleider: Bas Spierings
Masterthesis

Actieve oude dag in Prinsenland?

Kwalitatief onderzoek naar de dagelijkse activiteiten van 67-plussers uit de Prinsessenflats

Iris Bouwman
6112234
Masterthesis Human Geography
Universiteit Utrecht
Begeleider: Bas Spierings

6 augustus, 2018

Coverfoto: *Het bankje waarop een van mijn respondenten zijn wereld overziet; de flat, het water en de bomen.*

Voorwoord

Daar ligt hij dan, het definitieve einde van zes jaar studeren. Het onderwerp van mijn masterthesis over ouderen en dagelijkse activiteiten is nooit een hele bewuste keuze geweest. Ik ben blij hoe het uiteindelijk heeft uitgepakt. Tijdens het schrijven van mijn scriptie is de maatschappelijke relevantie elke keer weer duidelijk geworden. Van alle kanten heb ik artikelen doorgestuurd gekregen die iets met ouderen te maken hadden, later hebben alle algoritmes van sociale media het ook doorgehad en kreeg ik zelfs advertenties over trapliften te zien. Hierdoor heb ik de afgelopen vijf maanden me gewaand in een, voor mij geheel nieuw, interessegebied.

Ik wil de vele mensen bedanken die mij in de afgelopen periode hebben gesteund en meegedacht. Natuurlijk wil ik in de eerste plaats mijn respondenten bedanken. Naast een nuttig onderzoek, heb ik ook veel mooie momenten meegemaakt met mijn respondenten. Veel kopjes koffie, samen op bankjes zitten en mensen groeten, met hier en daar een aantal mooie levenswijsheden. Zo had ik nooit verwacht carrièreadvies te krijgen van een 82-jarige of met een rollator in mijn handen door de wijk Prinsenland te lopen.

In het bijzonder natuurlijk ook dank aan mijn stagebegeleider Josanne Priem van Woonstad Rotterdam. Bedankt voor de fijne begeleiding, relevante input en het constant meedenken. Daarnaast ook dank aan Bas Spierings die mij vanuit de Universiteit Utrecht heeft begeleid en ervoor heeft gezorgd dat ik niet te veel naar de Sociologie afdwaal. Dank aan mijn lieve mede-stagiaires bij Woonstad Rotterdam. Dank aan alle andere collega's van Woonstad Rotterdam die onvermoeid bleven vragen hoe het met de scriptie stond. Dank aan iedereen die mijn scriptie heeft gelezen en gecontroleerd, en al mijn verhalen over ouderen heeft aangehoord.

Het onderzoek heeft me een kijkje in de wereld van de woningcorporatie, de wereld van ouderen en ook de wereld van servicedesign gegeven. Een ervaring waar ik dankbaar voor ben!

Iris Bouwman
Rotterdam, 06-08-2018

Samenvatting

De aanleiding voor dit onderzoek is de dubbele vergrijzing in Nederland, het aantal ouderen en de gemiddelde levensverwachting nemen toe. Omdat ouderen vaak minder mobiel zijn, vraagt dit om meer inzicht in de dagelijkse activiteiten van ouderen.

Middels dit onderzoek is er getracht om in beeld te brengen welke fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken de dagelijkse activiteiten van ouderen van zeventig jaar en ouder, die woonachtig zijn in de Prinsessenflats, beïnvloeden. Dit onderzoek is uitgevoerd middels kwalitatieve interviews met bewoners van drie flats in Prinsenland. Deze interviews zijn aangevuld met algemene gesprekken met bewoners en twee focusgroepen met zowel bewoners als professionals. Om meer inzicht te krijgen in het vraagstuk is er een korte beleidsanalyse uitgevoerd naar het Rotterdamse beleid en in hoeverre de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken hierin worden meegenomen.

Als eerste is gevonden dat zowel de persoonlijke, sociale als fysieke kenmerken belangrijk zijn voor de dagelijkse activiteiten van de ouderen. Hierbij zijn de persoonlijke kenmerken echt de persoonlijke fysieke en cognitieve capaciteiten van een persoon. De sociale kenmerken bestaan uit de sociale contacten die de ouderen hebben. De fysieke kenmerken zijn de kenmerken van de fysieke omgeving. Het is niet enkel één of twee van de kenmerken die het activiteitenpatroon beïnvloeden, maar de kenmerken moeten in relatie tot elkaar worden bekeken. Daarnaast laat dit zien dat de groep ouderen niet homogeen is, maar er altijd persoonlijke kenmerken zijn die verschil maken. Bij het ontwerpen van de fysieke omgeving moet hier rekening mee worden gehouden. Dit is des te belangrijker omdat de activiteiten voor een groot deel in de directe leefomgeving van de ouderen plaatsvindt.

Als gekeken wordt naar de activiteiten blijkt dat het in de theorie gevonden onderscheid van optionele en noodzakelijke activiteiten voor deze groep vaag is. De ouderen worden door burens, familie en diensten ondersteund zodat ze niet noodzakelijk de deur uit hoeven. Echter voelen ze zelf wel een druk om te blijven bewegen en mee te doen in de maatschappij. Hierdoor is dus de theorie dat de fysieke kenmerken vooral de optionele activiteiten beïnvloeden voor deze groep ouderen niet bruikbaar. Hiernaast blijken passieve activiteiten heel belangrijk te zijn en dan vooral de passieve activiteiten waarbij intergenerationeel contact is. Wanneer de ouderen op afstand kunnen blijven van de activiteit, zien zij jongeren niet als overlast, maar als interessante passieve activiteiten.

Het Rotterdamse beleid doet een poging om rekening te houden met de persoonlijke kenmerken, maar het lijkt in de praktijk toch niet altijd goed te gaan. Hierbij is het vooral belangrijk dat de uitwerking van beleid in orde is en ouderen worden betrokken en geïnformeerd.

Inhoud

Voorwoord	3
Samenvatting.....	4
Inhoud	5
1. Inleiding.....	7
Wetenschappelijke relevantie	8
Onderzoeksvragen	9
Maatschappelijke relevantie.....	9
2. De theorie.....	11
<i>Ageing in place</i> en <i>places of ageing</i>	11
Leeftijdsvriendelijkheid	12
Fysieke kenmerken	14
Sociale kenmerken.....	14
Persoonlijke kenmerken	15
Activiteiten	16
Noodzakelijke en optionele activiteiten	16
Sociale activiteiten en sociale participatie.....	18
Conclusie	18
Conceptueel model	19
3. De casus.....	20
Kenmerken buurt	20
De flats	21
Samenstelling van de doelgroep in de flats	22
Geplande veranderingen.....	22
4. Methodologie.....	23
Methode.....	23
Beleidsanalyse.....	23
Algemene gesprekken.....	23
<i>Mental maps</i> en <i>Walk-alongs</i>	23
Focusgroep.....	24
Doelgroep.....	25
Respondenten.....	25
Operationalisering.....	26
Analyse van data	26
5. Resultaten	27
Beleid.....	27
Fysieke kenmerken	27

Faciliteiten.....	27
Woonvisie	28
Eenzaamheid.....	28
Conclusie	29
Analyse bewoners	30
Bekende sociale omgeving.....	30
Begaan met fysieke omgeving	30
Leefomgeving.....	31
Locaties	32
Locaties waar ze niet komen	40
Persoonlijke, fysieke en sociale kenmerken	41
Activiteiten.....	43
Sociale oplossingen/activiteiten	44
Beleid en professionals	45
Gedragsverandering	45
6.Conclusie en discussie	47
Deelvragen.....	47
Onderzoeksaanbevelingen	48
Beleidsaanbevelingen	49
7.Referenties	51
8.Bijlagen	54
Bijlage 1: Gegevens respondenten.....	55
Bijlage 2: Gegevens beleidsdocumenten	57
Bijlage 3: Topiclijst <i>mental map</i>	58
Bijlage 4: Topiclijst <i>walk-along</i>	60
Bijlage 5: Topiclijst focusgroep.....	62
Bijlage 6: codeboom.....	63

1. Inleiding

Het nationaal ouderenfonds (z.j.) schrijft dat een kwart van de ouderen niet aan de nationale beweegnorm voldoet. Deze norm is vijf keer per week 30 minuten matig intensief bewegen, bijvoorbeeld tuinieren, wandelen of boodschappen doen. Nog meer ouderen (ongeveer een derde) sporten niet, terwijl dit door de wel sportende ouderen gezien wordt als belangrijke bron voor sociale contacten.

Het is een feit dat Nederlanders steeds ouder worden. Zo voorspelt het CBS (2017) dat er in 2031 ruim vierduizend 100-plussers in Nederland zullen wonen, waar dit in 2017 nog ruim tweeduizend personen waren. Ook is er een toename in het aantal alleenstaande ouderen (Duin, Stoeldraijer, van Roon & Harmsen, 2016). Tussen 1971 en 2015 is de groep alleenstaande 75-plussers 4,7 keer zo groot geworden en in 2015 waren dit er ruim een half miljoen (Duin et al, 2016). Er is dus sprake van dubbele vergrijzing, we worden steeds ouder en er komen meer ouderen.

Waar ouderen in het politieke debat soms als ballast worden gezien, zijn ouderen ook van belang voor de samenleving. Het is relevant om te kijken hoe dit in het beleid kan worden meegenomen. Langer thuiswonende ouderen is een thema dat wekelijks in het nieuws is. Enerzijds positief; door de veranderende samenleving komen er steeds meer vernieuwende oplossingen om ouderen langer thuis te laten wonen (Nieuwsuur, 2018; Ollfers, 2018; Stad Nijkerk, 2018). Zo kopte Nieuwsuur (2018) dat mensen weer gezellig samen willen wonen en de markt hierop inspeelt. Anderzijds zijn er ook negatieve berichten. Thuiswonende ouderen hebben bijvoorbeeld een grote impact op de omgeving die de mantelzorg op zich krijgt, omdat veel zorg niet meer centraal geregeld is (Huisman, 2018). Ook zijn er vrezen dat de nieuwe situatie ervoor zorgt dat ouderen eenzaam zijn of niet meer naar buiten durven (Ollfers, 2018; Kraaijenveld & van Zwienen, 2018).

Samenhangend met het verdwijnen van verzorgingstehuizen en de ouder wordende samenleving is er een trend gaande waarbij woonwijken, en op kleinere schaal gebouwen, worden klaargestoomd voor de toekomst. De initiatieven om ouderen te helpen schieten uit de grond. Variërend van regionale initiatieven tot landelijke maatregelen vanuit de rijksoverheid (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2018). Dit onderzoek is relevant omdat het zal ingaan op de verouderingsproblematiek in de context van de dagelijkse activiteiten die ouderen ondernemen. Met de overgang naar een sobere ouderenzorg, moet ook kritisch worden nagedacht of de overgang naar langer thuis wonen wel uitgaat van positieve impact voor ouderen, of vooral over minder verantwoordelijkheden vanuit de overheid (Menec, Means, Keating, Parkhurst & Eales, 2011). Steels (2015) heeft na een review van verschillende leeftijdsvriendelijke modellen geconcludeerd dat bij het betrekken van ouderen, dit heel goed in de simpele context van de gebouwde omgeving kan worden gedaan.

Dit onderzoek zal specifiek ingaan op drie sociale huurflats in Rotterdam Prinsenland. In deze flats is 60% van de bewoners ouder dan 65 jaar en 20% ouder dan 80 jaar. Woningcorporatie Woonstad Rotterdam is voornemens om de flats technisch aan te pakken en wil hierbij ook kritisch kijken naar de behoeften van de oudere bewoners die hier wonen. Zo wil Woonstad Rotterdam ervoor zorgen dat de bewoners hier langer comfortabel thuis kunnen blijven wonen. De corporatie ziet in dat ze vanuit de eigen inzichten heel goed kan bedenken wat ze hiervoor kan doen, maar dat dit mogelijk helemaal niet overeenkomt met de werkelijke behoeften van de ouderen.

Wetenschappelijke relevantie

Meerdere onderzoeken, zowel kwantitatief (Dujardin, Lorant & Thomas, 2014; Sirven & Debrand, 2008) als kwalitatief (Brorsson, Öhman, Lundberg & Nygard, 2011; Philips et al., 2011), zijn er al verricht naar de levenskwaliteit en gezondheid van ouderen en het effect van de gebouwde omgeving. Wanneer de sociaaleconomische samenstelling bij kwantitatief onderzoek in acht wordt genomen, blijkt de gebouwde omgeving geen significant effect heeft (Dujardin et al., 2014). Echter, dit kan liggen aan het analyseniveau, namelijk op wijkniveau, terwijl een kleinere analyse eenheid wel effect zou kunnen opleveren (Dujardin et al., 2014). Dit laat de relevantie zien van een kleinschalig kwalitatief onderzoek.

Omdat er in dit onderzoek wordt gekeken naar de fysieke kenmerken van de omgeving, is het van belang om te kijken naar de omgeving van bestaande onderzoeken. Veel onderzoeken zijn gebaseerd op de WHO (2007). Het onderzoek van de WHO (2007) is uitgevoerd in 33 verschillende steden in 23 verschillende landen en Nederland is hierin niet meegenomen. Om deze reden is het van belang om te beseffen dat de theorie van de WHO (2007) niet volledig op de Nederlandse context te betrekken is, omdat de Nederlandse infrastructuur met veel van de deelnemende landen niet kan worden vergeleken. Hierbij blijkt bijvoorbeeld dat (elektrische) fietsen in andere landen niet gebruikelijk zijn, evenals (in mindere mate) scootmobielen en rollators. Ook zijn veel Nederlandse woonwijken al redelijk wandelvriendelijk. Daarom kunnen de uitdagingen in andere zaken liggen dan door de WHO (2007) omschreven. Om deze reden is het relevant om de theorie van de WHO (2007) en de andere onderzoeken toe te passen op de Nederlandse context; in een specifieke wijk.

Phillips et al. (2013) beargumenteren dat onderzoek naar onbekende omgevingen belangrijk is, omdat door cognitieve aftakeling bekende omgevingen onbekend kunnen worden. Ook moet er bij het wijzigen van de gebouwde omgeving rekening mee gehouden worden dat de omgeving voor ouderen onbekend kan worden en ervoor kan zorgen dat mensen zich minder comfortabel voelen (Phillips et al., 2013). Phillips et al. (2013) geven aan dat de onbekendheid van een omgeving ervoor kan zorgen dat routines moeilijker te vormen zijn. Ook heeft de tijd van de dag veel invloed op de beleving van ouderen en of ze buiten komen of niet. Lager, van Hoven en Huigen (2013) beargumenteren dat het goed is dat woningcorporaties aandacht besteden aan de leefomgeving van ouderen, echter moet niet vergeten worden dat ouderen dagelijkse routines hebben die belangrijk zijn voor de vertrouwde met de omgeving.

Frohen en Pynoos (2017) beargumenteren dat de opgave om ouderen langer comfortabel te laten wonen niet als een probleem moet worden gezien dat individueel kan worden opgelost, maar als een opgave waarbij de omgeving belangrijk is.

Wanneer gekeken wordt naar sociale kenmerken, wordt vaak uitgegaan van familie, bekenden en goede buren (Gardner, 2011). Echter wordt hiermee voorbijgegaan aan informele sociale netwerken. Terwijl juist informele sociale contacten vaker dagelijks voorkomen (Gehl, 1996; Gardner, 2011). Dit houdt verband met het feit dat er vaak wordt gekeken naar de actieve activiteiten van de ouderen, terwijl ouderen ook kunnen genieten van activiteit van anderen (van Melik & Pijpers, 2017). Er wordt beargumenteerd dat er daarom vaak een te negatief beeld wordt geschetst van ouderen die minder mobiel zijn en dus minder kunnen ondernemen, terwijl het dus niet altijd om de eigen activiteiten gaat (van Melik & Pijpers, 2017).

Alhoewel veel literatuur gericht is op sociale inclusiviteit, is er weinig onderzoek gedaan naar persoonlijke verschillen (Fraser & Honneth, 2003 in Lui et al., 2009). Het creëren van een inclusieve gemeenschap zorgt er altijd voor dat er ook "anderen" zijn waartegen wordt afgezet (Bruhn, 2005 in

Lui et al., 2009). Lui et al. (2009) beargumenteren dat persoonlijke verschillen daarom ook zeker mee moeten worden genomen in toekomstig onderzoek, omdat enkel focussen op inclusiviteit een te eenzijdig beeld geeft.

Als laatste combineert dit onderzoek zowel de sociale, fysieke en persoonlijke kenmerken, terwijl voorgaande studies vaak op een of twee kenmerken zijn gericht en een ander kenmerk minder uitlichten. Met dit onderzoek zal worden getracht bij te dragen aan de literatuur door een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van de sociaal, fysieke en persoonlijke kenmerken voor een kleine groep ouderen in een specifieke Nederlandse leefomgeving.

Onderzoeksvragen

Om het gat in de wetenschap op te vullen en te onderzoeken hoe de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken de dagelijkse activiteiten van ouderen beïnvloeden, is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

Hoe beïnvloeden fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken de dagelijkse activiteiten van bewoners van de Prinsessenflats in de leeftijd van zeventenzestig jaar en ouder?

Naast de overkoepelende hoofdvraag zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- Welke fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken zijn meegenomen in het Rotterdamse beleid voor het ondersteunen van ouderen?
- Welke activiteiten ondernemen de ouderen in de Prinsessenflats in het dagelijkse leven en waar vinden deze activiteiten plaats?
- Welke activiteiten ondernemen de ouderen in de Prinsessenflats niet in het dagelijkse leven, die ze wel willen ondernemen en hoe komt dit?
- Welke fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken beïnvloeden de activiteiten die de ouderen (niet) ondernemen?

Het doel van dit onderzoek is het inzicht bieden in de dagelijkse activiteiten die worden ondernomen door de bewoners van de Prinsessenflats, in de leeftijd van 67 jaar en ouder en de betekenis die zij aan de leefomgeving geven. Zo kan worden gekeken welke fysieke en sociale kenmerken van de leefomgeving en ook persoonlijke kenmerken van ouderen een rol spelen in het dagelijkse leven en de sociale contacten van ouderen. Hiernaast wordt onderzocht in hoeverre het Rotterdamse beleid rekening houdt met dezelfde fysieke, persoonlijke en sociale kenmerken als die de dagelijkse activiteiten beïnvloeden.

Maatschappelijke relevantie

Met de vergrijzing en het toenemende aantal ouderen in Nederland (CBS, 2017) is het dus van belang dat deze groep wordt meegenomen in het beleid. De trend van het leeftijdsvriendelijk maken van leefomgevingen is geen compleet nieuw fenomeen, de World Health Organization (WHO) heeft in 2007 onderzocht hoe we leeftijdsvriendelijke samenlevingen kunnen creëren en onderhouden. Er is een gids opgesteld, waardoor steden kunnen werken naar leeftijdsvriendelijke steden op acht verschillende domeinen (WHO, 2007). Uit beleidsonderzoeken blijkt dat ook de Nederlandse gemeenten met het onderwerp bezig zijn (Gemeente Amsterdam, 2016; Van Hespén, de Leeuw & Strijk, 2015). In het onderzoek in Den Haag blijkt dat ouderen om een vitaal leven in de stad te

kunnen leiden, vooral behoefte hebben aan drie van de WHO-pijlers, namelijk transport, communicatie en sociale participatie (van Hespen et al., 2015). Gemeente Amsterdam (2016) benadrukt dat de gebouwde omgeving erg belangrijk is voor de sociale contacten die ouderen hebben. Dit komt ook bij het onderzoek in Den Haag naar voren, als de omgeving niet faciliterend is, kunnen ouderen eenzamer en geïsoleerder zijn (van Hespen et al., 2015). De gemeente Rotterdam heeft het onderwerp ook meegenomen in de woonvisie (Gemeente Rotterdam, 2016) en een internetpagina van de gemeente gewijd aan het langer thuis wonen met hulpmiddelen (Gemeente Rotterdam, z.j), gekoppeld aan het inmiddels afgelopen beleidsprogramma Langer thuis (Gemeente Rotterdam, 2015). In juni 2018 kwam vanuit het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2018) ook een beleidsprogramma langer thuis uit.

De bredere trend die gaande is, wordt ook wel de 'Roadmap to the Next Economy' genoemd en zal moeten leiden tot 'next generation woonwijken' (Woonstad Rotterdam, 2018). Dit focust zich zowel op het fysieke als het sociale aspect van verduurzaming. Denk aan autoluwe wijken, gasloze woningen en duurzame energieoplossingen. Ook wordt er hier veel aandacht besteed aan het langer thuis wonen van ouderen. De doelstelling hierbij is dat deze groep ouderen zo comfortabel mogelijk in hun eigen buurt kan blijven wonen omdat verhuizen naar een verzorgingstehuis zonder grote zorgbehoefte geen optie meer is. Woonstad Rotterdam gaat, in samenwerking met andere partijen, proberen de wijk Prinsenland in Rotterdam op deze manier klaar te stomen voor de toekomst. Het doel op sociaal vlak is om een wijk te creëren waar bewoners langer comfortabel en zelfstandig thuis kunnen wonen. Dit onderzoek draagt hieraan bij door inzicht te krijgen in hoe de openbare ruimte rondom de flats aantrekkelijk gemaakt kan worden voor ouderen en hoe activiteiten en sociale ontmoetingen kunnen worden gefaciliteerd. Daarnaast kan het meer specifiek inzicht bieden in hoe corporaties en gemeenten rekening kunnen houden met fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken in hun beleid omtrent ouderen.

2. De theorie

In het theoretisch kader worden de huidige wetenschappelijke theorieën die van belang zijn voor dit onderzoek uiteengezet. Allereerst zal worden ingegaan op de literatuur over *ageing in place*; een begrip dat zowel in het wetenschappelijke als het beleidsmatige debat veel wordt gebruikt. Bijna synoniem hieraan is de theorie over leeftijdsvriendelijke steden die is ingegeven door het onderzoek van de WHO (2007) en welke in veel wetenschappelijke onderzoeken verder is geconceptualiseerd en gedefinieerd. Uit beide debatten komt voort dat bepaalde fysieke en sociale kenmerken van de omgeving en de persoonlijke kenmerken van ouderen actief ouder worden mogelijk maken. Vervolgens worden deze activiteiten besproken, waarbij ingegaan wordt op verschillende typen activiteiten. De locaties waar deze activiteiten plaatsvinden worden als laatste besproken, waarbij ook wordt ingegaan op de fysieke kenmerken van de locaties.

Ageing in place en places of ageing

In recente literatuur wordt veel gesproken over *ageing in place* (Lager, van Hoven & Huigen, 2015; Phillips, Walford, Hockey, Foreman & Lewis, 2013; Ziegler 2012; Wiles, Leibing, Guberman, Reeve & Allen, 2011; Peace, Holland & Kellaher, 2011; Van Hees, Horstman, Jansen & Ruwaard, 2017; Gardner, 2011). Met dit concept wordt aandacht besteed aan het verouderen van mensen in hun eigen huis en omgeving. Dit zou ervoor moeten zorgen dat ouderen niet hoeven te verhuizen en langer gezond blijven en zo zorgkosten worden uitgespaard (van Hees et al., 2017). Echter is niet altijd precies bekend wat *ageing in place* voor de ouderen zelf betekent (Wiles et al., 2011). Gardner (2011) onderscheidt onderzoek naar *ageing in place*, dat ingaat op het langer in de eigen omgeving laten wonen van ouderen, van onderzoek naar *places of ageing* dat ingaat op het begrijpen van de belangrijke context van verouderen. Dit is een belangrijke notie, omdat er in onderhavig onderzoek in wordt gegaan op de omgeving en context van de ouderen. Hierbij is het langer thuis kunnen wonen in de eigen omgeving meegenomen, maar de focus is op *places of ageing*, namelijk de omgeving van de ouderen waar hun dagelijkse leven plaatsvindt.

Wiles et al. (2011) hebben onderzocht wat de waarde is die ouderen hechten aan oud worden in hun eigen omgeving. Wanneer het begrip *ageing in place* wordt besproken, moet duidelijk zijn wat het begrip *place* oftewel plek inhoudt. De plek is niet enkel het eigen huis van de ouderen, maar ook andere plaatsen die voor hen belangrijk zijn (Wiles et al, 2011; van Hees et al, 2017). Hierbij kan het zijn dat enkele van deze plekken niet zozeer tastbaar zijn, enkele plekken bestaan zelfs niet meer of kunnen door anderen niet als zodanig worden herkend (van Hees et al, 2017). Toch zijn deze plekken voor de ouderen van hoge waarde. Door verhalen over deze plekken met anderen te delen, kan hun eigen maatschappij worden geconstrueerd en in stand worden gehouden (van Hees et al, 2017). Uit de literatuur blijkt dat bij het begrip plek wordt gekeken naar het begrip buurt (van Hees et al., 2017; Wiles et al., 2011; Gardner, 2011). Het relationele begrip van plek en de buurt laat zien dat het sociale contacten en relaties met een omgeving uit zichzelf niet geografisch af te bakenen zijn. Daardoor is dit lastig in kaart te brengen (Macintyre et al., 2002 in Milton et al., 2015). Hierbij komt dat het relationele begrip van plek inhoudt dat de buurt dus fluïde is, en niet uniform. Ook kan het over tijd veranderen. Dit blijkt ook uit het feit dat respondenten niet in geografische parameters kunnen aangeven wat hun buurt is (Milton et al., 2015). Gardner (2011) onderscheidt als belangrijke plekken in de buurt *third places* en *thresholds*. De *third places* zijn publieke plekken waar mensen naast hun eigen huis en hun werk graag komen. Het hoofddoel voor de ouderen hierbij is sociale

interactie en conversaties, in plaats van het gebruiksdoel van de plek (Gardner, 2011). *Thresholds* zijn semipublieke plekken zoals bijvoorbeeld tuinen, balkons, liften en gangen (Gardner, 2011). Deze plekken zijn belangrijk, omdat veel sociaal contact ook juist hier plaats vindt. Wanneer naar de buurt wordt gekeken, is het duidelijk dat deze door de tijd heen verandert. Wanneer de omgeving ook aan veranderingen onderhevig is, kan het volgens Lager et al. (2013) lastiger zijn om in de omgeving comfortabel oud te worden. In de praktijk blijkt dat ouderen zelf bijdragen aan een vertrouwde omgeving in de vorm van burenrelaties (Lager et al., 2013). Daarnaast kunnen blijvende routines en gedrag zorgen voor een comfortabele omgeving voor ouderen.

Ook de term *ageing*, ofwel veroudering is belangrijk om te definiëren. Veel studies die *ageing in place* benoemen, definiëren de term veroudering niet expliciet. Er wordt bijvoorbeeld gesproken over de mate van afname van persoonlijke competenties (Lawton, 1982 in Wiles et al., 2011) als het gaat om ouder worden. Wiles et al. (2011) maken ook duidelijk dat ouderen geen homogene groep zijn, en het verouderen hierdoor niet kwantitatief te meten is. Wanneer ouderen wel als homogene groep worden gezien, is er te weinig erkenning van gecompliceerde behoeften (Wiles et al., 2011). Van Hees et al. (2017) hebben het vooral over persoonlijk functioneren, waar de aanname uitgehaald kan worden dat het persoonlijke functioneren daalt wanneer mensen ouder worden. Terwijl *ageing in place* ervoor zou moeten zorgen dat het functioneren zo optimaal mogelijk blijft. Bij veroudering wordt ook gesproken over cognitieve aftakeling, in de vorm van dementie (Mitchell, Burton, Raman, Blackman, Jenk & Williams, 2003). Door cognitieve problemen wordt de omgeving en de veranderingen daarin nog belangrijker (Phillips et al., 2013). Veroudering is niet alleen een objectieve leeftijd, maar gaat om fysieke en cognitieve problemen die komen met het ouder worden. In het WHO (2015) wordt wel gedefinieerd wat veroudering in combinatie met gezondheid inhoudt. Met veroudering vinden er psychologische veranderingen plaats en de kans op chronische ziekten neemt toe (WHO, 2015). Dit zijn vaak problemen in horen, zien en bewegen naast ziekten die het algemene functioneren lastiger maken door de impact op de ouderen. Echter is het goed om te beseffen dat de aanwezigheid van de aandoeningen op zichzelf niks betekent voor het functioneren van de ouderen (Young et al., 2009 in WHO, 2015). Het komt uiteindelijk neer op de fysieke en mentale capaciteiten die door de omgevingskenmerken van gezondheid worden beïnvloed (WHO, 2015).

Van Hees et al. (2017) hebben door middel van foto's van ouderen en professionals onderzocht welke plaatsen voor ouderen belangrijk zijn. Het blijkt dat waar ouderen waarde aan hechten, afwijkt van wat professionals van belang achten voor ouderen (van Hees et al., 2017). Dit laat zien dat er een discrepantie is tussen de beleidspraktijk en de beleving van ouderen. Wiles et al. (2011) vullen hierop aan dat er niet één antwoord is op de vraag hoe ouderen in hun eigen omgeving oud kunnen worden, doordat het gaat om verbondenheid met de omgeving, verschilt dit per persoon. Dit komt overeen met een constructivistische benadering van het begrip plek (van Hees et al, 2017), waarbij niet enkel fysieke kenmerken van een omgeving van belang zijn, maar vooral ook hoe plekken ervaringen genereren en hoe verbondenheid met andere mensen en plekken tot stand komt. Omdat het juist over deze ervaringen gaat, is dat universele antwoord niet mogelijk. Voor dit onderzoek is deze notie belangrijk, omdat dit veronderstelt dat de conceptualisatie van ouderen en hun omgeving belangrijk is voor het faciliteren van activiteiten. De praktische en meer beleidsmatige uitwerking van de omgeving komt terug in de theorie over leeftijdsvriendelijkheid.

Leeftijdsvriendelijkheid

Wanneer de term leeftijdsvriendelijkheid in de theorie wordt besproken, wordt vaak verwezen naar de gids van het WHO (2007) waarin uitgebreid onderzoek is gedaan naar wat omgevingen

leeftijdsvriendelijk maakt (Buffel, Phillipson en Scharf, 2012; Menec et al., 2011; Frochen & Pynoos, 2017; Fitzgerald & Caro, 2013; Lui et al., 2009).

Table 1: Key features of an age-friendly community identified by selected models

	Age-friendly city (World Health Organization)	Lifetime neighbourhood (Department for Communities & Local Government, UK)	Livable community (American Association of Retired Persons)	Livable community (National Association of Area Agencies on Aging, USA)	Elder-friendly community (University of Calgary, Canada)	Elder-friendly community (The AdvantAge Initiative, USA)
Physical Infrastructure	Outdoor spaces and buildings	Built environment	Land use	Planning and zoning	–	–
	Transportation	–	Transport and mobility	Transportation	Being mobile	Maximising independence
	Housing Communication and information	Housing	Housing Cooperation and communication	Housing –	Ready access to information and services	–
Social Environment	Social participation	Social cohesion and sense of place	–	–	Maintaining independence and involvement in activities	Promotes social and civic engagement
	Respect and social inclusion	Social inclusion	–	Public safety	The importance of being valued and respected/Financial security and personal safety	Addresses basic needs
	Civic participation and employment	–	Public education and involvement in community planning Leadership	Culture and lifelong learning	–	Promotes social and civic engagement
	–	Innovation and cross- sectoral planning	–	–	Community development work	–

Figuur 1 Domeinen van verschillende leeftijdsvriendelijke modellen (Lui et al., 2009; p. 118)

Zoals te zien is in figuur 1 hebben Lui et al. (2009) bestaande modellen van leeftijdsvriendelijkheid geanalyseerd en gerangschikt op fysieke en sociale kenmerken. De precieze termen van de kenmerken verschillend per model, maar in elk model zijn wel de kenmerken van zowel de fysieke en de sociale omgeving meegenomen. Onder een leeftijdsvriendelijke stad wordt een stad verstaan die toegankelijk is voor iedereen van alle leeftijden, dus niet enkel voor ouderen (WHO, 2007). Echter wordt de gids van de WHO (2007) wel vaak in verband gebracht met ouderen en de domeinen richten zich ook op deze doelgroep. Hieruit volgt de aanname dat ouderen dus de groep zijn waarvoor de leeftijdsvriendelijke stad nog niet voldoet. De domeinen van de WHO (2007) zijn als volgt: buitenruimte en gebouwen, vervoer, huisvesting, sociale participatie, respect en sociale inclusie, maatschappelijke participatie en arbeid, communicatie en informatie en maatschappelijke hulp en gezondheidsdiensten (WHO, 2007).

Leeftijdsvriendelijke steden worden door de WHO (2007) in verband gebracht met de mogelijkheid tot actieve veroudering. Voor het mogelijk maken van actieve veroudering noemen ze zes factoren die hieraan bijdragen: economische factoren, gezondheids- en sociale diensten, gedragsfactoren, sociale factoren, de fysieke omgeving en persoonlijke factoren. Deze factoren worden vervolgens ondergebracht in acht domeinen van de samenleving (WHO, 2007).

Lui et al (2009) concluderen dat uit de geanalyseerde theorieën blijkt dat de gebouwde en de sociale omgeving wederzijds versterkend zijn. In de domeinen Buitenruimte en gebouwen, vervoer en huisvesting komen vooral fysieke kenmerken van de stad naar voren, maar ook enkele sociale kenmerken zijn hierin meegenomen. De andere vijf domeinen hebben vooral te maken met de sociale structuur van de stad. Alle acht de domeinen oefenen invloed op elkaar uit (WHO, 2007; Lui et al., 2009). In WHO (2007) wordt beargumenteerd dat de drie domeinen die vooral de fysieke structuur van de stad bepalen kunnen zorgen voor vertrouwde mobiliteit, gezond gedrag, sociale participatie en zelfbeschikking. Omgekeerd kan een bepaalde fysieke structuur zorgen voor isolatie, inactiviteit en sociale uitsluiting (WHO, 2007; p. 72). Uiteindelijk is er vanuit de WHO (2007) een

checklist opgesteld van 88 features waar een stad aan moet voldoen om leeftijdsvriendelijk te zijn (Buffel et al., 2012).

Een rode draad door de domeinen van het WHO (2007) zijn de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken. Hieronder zal daarom per kenmerk de theorie van het WHO (2007) uiteengezet worden, beginnend bij de fysieke kenmerken.

Fysieke kenmerken

Alley, Liebig, Pynoos, Banerjee en Choi (2007) definiëren *elder-friendly* omgevingen als de plaatsen waar ouderen gewaardeerd, ondersteund en actief betrokken worden door middel van infrastructuur en diensten. Dit komt overeen met de fysieke kenmerken van het WHO (2007), alle fysieke kenmerken die genoemd worden, zijn ervoor om ouderen hun dagelijkse activiteiten te laten ondernemen. De omgeving kan de mogelijkheden en het functioneren van ouderen zowel verhinderen als ondersteunen (Alley et al., 2007; Fochen & Pynoos, 2017; WHO, 2007). De gebouwde leefomgeving van ouderen moet dus zowel vertrouwd en toegankelijk zijn, als ruimte bieden voor sociale participatie.

Het domein wat het meeste fysieke kenmerken heeft, is het domein buitenruimte en gebouwen (Lui et al., 2009). Hierbij gaat het over allerlei specifieke fysieke kenmerken, waarbij speciaal voor ouderen aandacht aan besteed wordt, bijvoorbeeld zitplaatsen in de buitenruimte, goed onderhouden stoepen, openbare toiletten en toegankelijkheid voor mindervaliden.

Naast de infrastructuur en de fysieke kenmerken van de openbare ruimte, gaat het ook om de faciliteiten die er zijn zoals winkels en openbare toiletten (WHO, 2007). Vine, Buys en Aird (2012) concluderen dat, omdat ouderen vaak minder mobiel zijn, het des te belangrijker is welke faciliteiten er op loopafstand in de omgeving zijn. Deze faciliteiten zoals winkels en diensten zijn dus belangrijk voor de dagelijkse activiteiten. Naast het aanbrengen van bepaalde fysieke kenmerken en faciliteiten, is het onderhoud ervan van groot belang (WHO, 2007). Dit kan worden gezien als de staat van de leefomgeving.

Belangrijk bij de fysieke kenmerken van leeftijdsvriendelijke steden is ook de verandering. Voor ouderen kunnen door cognitieve aftakeling bekende omgevingen onbekend worden (Philips et al., 2013). Dit wordt nog verder bemoeilijkt wanneer de omgeving daadwerkelijk verandert door verbouwen of renoveren. Een veranderende omgeving kan routines van ouderen onderbreken (Philips et al., 2013). Phillips et al. (2013) geven aan dat het belangrijk is bij het ontwikkelen van ruimte dat er herkenningspunten zijn en blijven. Het belangrijkste is dat er aandacht besteed wordt aan het vertrouwd maken van een onbekende omgeving zodat uiteindelijk gezorgd kan worden dat ouderen zelfstandig en mobiel kunnen blijven (Phillips et al., 2013). Een ander punt is dat de omgeving ervoor moet kunnen zorgen dat ouderen in contact met elkaar kunnen blijven en dus sociaal kunnen participeren (Ziegler, 2012).

Concluderend zijn het dus vooral toegankelijkheid van de fysieke omgeving, faciliteiten zoals winkels, rustmogelijkheden en openbare toiletten, de staat van de leefomgeving en veranderingen in de fysieke omgeving die belangrijk zijn bij de fysieke kenmerken.

Sociale kenmerken

WHO (2007) beschrijft enkele domeinen die grotendeels uit sociale kenmerken bestaan. Namelijk sociale participatie, respect en sociale inclusie, en maatschappelijke participatie (Lui et al., 2009). Echter zijn ook veel sociale kenmerken te vinden in de andere domeinen die niet enkel gericht zijn op de sociale omgeving. De WHO (2007) noemt bij buitenruimte en gebouwen klantenservice gericht op ouderen, waarbij het belangrijk is dat ouderen begrepen worden tijdens het contact dat ze hebben

met diensten. Dit sluit aan bij Gardner (2011) die onderschrijft dat contact met diensten van belang is, omdat dit voor ouderen dagelijkse informele contacten zijn. Het domein vervoer heeft vooral fysieke kenmerken, maar ligt volgens de WHO (2007) ten grondslag aan de sociale participatie voor ouderen. Ouderen moeten zich door de stad kunnen bewegen om op plekken te komen om sociaal contact te hebben. Wanneer gekeken wordt naar mobiliteit, is hetzelfde patroon te vinden. Leeftijdsvriendelijke wandel- en fietspaden zijn nodig om ouderen in hun eigen omgeving sociale contacten te laten onderhouden. Alley et al. (2007) noemen dat leeftijdsvriendelijke steden, plekken zijn waar mensen worden gewaardeerd door de fysieke infrastructuur. Ook zij leggen hierin dus de focus op de fysieke kenmerken, en als gevolg van de juiste fysieke kenmerken worden ouderen gewaardeerd en actief betrokken. Dat doelt op sociale betrokkenheid en waardering vanuit de samenleving.

Gardner (2011) heeft informele sociale netwerken van ouderen onderzocht en beschrijft een typologie van drie verschillende actoren in deze netwerken. Hierbij gaat het om contacten van nabijheid (bijvoorbeeld burens), contacten van diensten (winkelmedewerkers of taxichaffeurs) en contacten van kans (vreemden). Gardner (2011) onderschrijft dat familie zeker belangrijk is, maar vaak buiten de dagelijkse routines staat. Ziegler (2012) focust er op dat openbare ruimte in de omgeving belangrijk is om informele relaties onder ouderen, maar ook met andere generaties te bevorderen.

WHO (2007) heeft het over leeftijdsvriendelijke steden en richt zich op domeinen die zowel fysiek als sociaal zijn. Het is interessant dat andere literatuur kijkt naar leeftijdsvriendelijke gemeenschappen (Alley et al., 2007; Menec et al., 2011; Frochen & Pynoos, 2017; Lui et al., 2009). Menec et al. (2011) definieert de gemeenschap als elke nederzetting, of het nu een dorp, een kleine stad of een meer stedelijke wijk is (p. 480). Ze focussen hierbij meer op de sociale relaties in de gemeenschap (Menec et al., 2011), dan in de fysieke situatie van de stad (WHO, 2007). Echter is bij beide definities duidelijk dat de fysieke kenmerken van de omgeving sociale contacten mogelijk maken.

De sociale kenmerken die volgens de leeftijdsvriendelijke theorieën belangrijk blijken en worden meegenomen in dit onderzoek zijn informele burensrelaties, dienstrelaties en contact met vreemden.

Persoonlijke kenmerken

In WHO (2007) worden persoonlijke kenmerken van het ouder worden niet specifiek genoemd. Echter zijn er voor alle fysieke en sociale kenmerken aannames gedaan over persoonlijke factoren. De fysieke kenmerken zijn namelijk gericht op het beeld dat bestaat over veroudering en de bijkomende problemen. Een van die problemen is cognitieve aftakeling; ziektes zoals dementie (Mitchell, 2003; Brorsson et al., 2011). Daarnaast gaat het ook over de afname van fysieke persoonlijke competenties (Lawton, 1982 in Wiles et al., 2011). Dit zijn persoonlijke kenmerken van ouderen, waar rekening mee gehouden wordt bij het ontwerpen en opstellen van fysieke en sociale subonderwerpen. Het kenmerk, ergens om te rusten (WHO, 2007), benadrukt bijvoorbeeld dat persoonlijke kenmerken van ouderen van invloed zijn op het nut van de fysieke kenmerken. Dit sluit aan op leeftijdsvriendelijke stoepen en veilige oversteekplaatsen. Dit zijn hele specifieke kenmerken van de gebouwde omgeving waarbij persoonlijke kenmerken een rol spelen.

Menec et al. (2011) pleiten voor een meer holistische kijk op een leeftijdsvriendelijke gemeenschap, dan enkel de domeinen die de WHO (2007) heeft opgesteld. Zij beargumenteren dat er behoefte is aan het meenemen van interpersoonlijke factoren zoals leeftijd, gender, inkomen en

andere factoren. De WHO (2007) maakt geen onderscheid tussen verschillende leeftijden van de ouderen. Ook gender is niet in het onderzoek meegenomen. Persoonlijke kenmerken komen wel terug in alle karakteristieken van de leeftijdsvriendelijke stad, maar worden maar sporadisch genoemd (WHO, 2007; p. 75).

De persoonlijke kenmerken zijn niet specifiek genoemd in WHO (2007), maar concluderend uit de theorie zijn het vooral cognitieve persoonlijke capaciteiten, fysieke persoonlijke capaciteiten en het algehele concept van veroudering die belangrijk zijn.

Activiteiten

De uitwerking van de begrippen *ageing in place* en leeftijdsvriendelijkheid laat zien dat het belangrijk is dat ouderen in hun omgeving zo lang mogelijk actief kunnen zijn. Hiervoor is het belangrijk om te definiëren wat actief zijn inhoudt, welke activiteiten hieronder vallen en wat de keuze voor de plek van de activiteiten betekent. Daarnaast zijn de activiteiten belangrijk, omdat ze definiëren wat de buurt voor respondenten is (Milton et al., 2015). Het blijkt dat waar de dagelijkse of wekelijkse activiteiten plaatsvinden, voor ouderen als primaire buurt wordt gezien.

Gehl (1996) onderscheidt drie typen activiteiten die in de publieke ruimte kunnen plaatsvinden; noodzakelijke activiteiten, optionele activiteiten en sociale activiteiten. Hoe het ontwerp van publieke ruimte het gebruik bepaalt, varieert voor de verschillende activiteiten (Gehl, 1996). Noodzakelijke activiteiten zijn onvrijwillig, bijvoorbeeld het doen van boodschappen of wachten op de bus. Het ontwerp van de fysieke ruimte heeft weinig invloed op de noodzakelijke activiteiten, vanwege het onvrijwillige karakter. Optionele activiteiten zoals het maken van een ommetje of ergens zitten en van het weer genieten zijn in hoge mate afhankelijk van de fysieke kenmerken van de publieke ruimte en dus ook van het stedelijk ontwerp. Ook sociale activiteiten en waar deze plaatsvinden zijn afhankelijk van fysieke kenmerken van plaatsen. In de theorie worden sociale activiteiten vaak in verband gebracht met het begrip sociale participatie (Ziegler, 2012; Jager-Vreugendil, 2011; Sirven & Debrand, 2008).

Noodzakelijke en optionele activiteiten

Mensen hebben weinig keus in het uitvoeren van noodzakelijke activiteiten (Gehl, 1996). Waar ze echter wel keus in hebben, is hoe lang ze de noodzakelijke activiteiten laten duren (Gehl, 1996). Ook de frequentie is soms beïnvloedbaar, bijvoorbeeld bij het boodschappen doen kan het zijn dat het praktischer is om één keer per week te gaan, maar mensen er toch voor kiezen om dagelijkse boodschappen te doen omdat ze waarde hechten aan de activiteit (Gehl, 1996).

Het is belangrijk om deze activiteiten in de context van de doelgroep te zetten, mogelijk worden niet alle, door Gehl (1996) onderscheiden noodzakelijke activiteiten, door de ouderen als zodanig gewaardeerd. Milton et al. (2015) laten bijvoorbeeld zien dat een busrit voor ouderen ook waardevol kan zijn, omdat ze hier sociaal participeren. Dit lijkt ook samen te hangen met een andere focus van ouderen op noodzakelijke activiteiten.

Optionele activiteiten zijn activiteiten waarvoor een bewuste keuze is gemaakt om de activiteiten uit te voeren (Gehl, 1996). Deze activiteiten zijn in hoge mate afhankelijk van de fysieke kenmerken van de publieke ruimte en dus ook van het stedelijk ontwerp. Valdemarsson, Jernryd en Iwarsson (2004) hebben gevonden dat er verschil is tussen de plaatsen die het meest frequent werden bezocht, en locaties die door de meeste respondenten werden bezocht. Het blijkt dat de frequent bezochte plekken vooral cafés en culturele voorzieningen waren, terwijl onder andere de apotheek, het postkantoor en banken door de meeste respondenten werden bezocht. Hier is meteen

een verschil te zien tussen de noodzakelijke activiteiten, die door de meeste respondenten werden gedaan en optionele activiteiten, die vaker voorkwamen (Valdemarsson et al., 2004).

Vier redenen zijn gevonden waarom ouderen liever naar zelf gekozen plekken gaan (van Melik & Pijpers, 2017). Als eerste hebben de ouderen het idee dat er genoeg plekken zijn om mensen te ontmoeten in de reguliere publieke ruimte en activiteiten. Dit duidt erop dat het van belang is dat ouderen ook sociale interactie kunnen hebben met mensen van andere leeftijden en achtergronden. Zoals Gehl (1996) ook duidelijk maakt, sociale activiteiten kunnen ook passief zijn. Gardner (2011) laat ook zien dat ouderen ervan genieten om kinderen bijvoorbeeld naar school zien te gaan. In WHO (2007) wordt duidelijk dat, wanneer de hele stad leeftijdsvriendelijk gemaakt kan worden, specifieke afgebakende plekken niet meer nodig zijn.

Hiernaast blijkt dat ouderen niet houden van vaste tijden voor activiteiten en koffie, zoals bij bijvoorbeeld buurthuizen wordt aangeboden (van Melik & Pijpers, 2017). Er is behoefte aan activiteiten op tijden waarop de ouderen zelf geen activiteiten kunnen ondernemen, zoals in de avonden. De georganiseerde activiteiten in buurthuizen vinden juist overdag plaats. Milton et al. (2015) zien juist dat ouderen soms ook problemen ervaren wanneer ze afhankelijk zijn van geplande activiteiten, omdat hun buurt kleiner wordt wanneer de activiteiten tijdelijk stoppen.

De bekendheid van gebouwen is ook belangrijk; wanneer activiteiten worden georganiseerd op plaatsen die voor ouderen onbekend zijn, zijn ze huiveriger om te gaan (van Melik & Pijpers, 2017). Dit sluit aan bij de toegankelijkheid van gebouwen (WHO, 2007), gebouwen moeten toegankelijk en bekend zijn. Ook Philips et al. (2013) beargumenteert dat het voor ouderen van groot belang is dat gebouwen bekend zijn, en verandering van gebouwen voor ouderen problematisch is. Om deze reden is het ook belangrijk dat gebouwen herkenningspunten hebben (Philips et al., 2013). Dit sluit aan bij de cognitieve aftakeling die herkenbaarheid lastiger maakt (Mitchell et al., 2003; Brorsson et al., 2011; Philips et al., 2013). Valdemarsson et al. (2004) laat zien dat ouderen ook waarde hechten aan de herkenbaarheid en toegankelijkheid van gebouwen, wanneer ze zelf nog geen beperkingen hebben.

Als laatste zien de ouderen de plaatsen waar veel activiteiten plaatsvinden eerder als zorgplekken, waar een negatieve connotatie aan hangt (van Melik & Pijpers, 2017). Dit bleek ook uit de theorie van *ageing in place* waarbij duidelijk werd dat hulpverleners waarde hechten aan andere plaatsen dan ouderen zelf (van Hees et al., 2017).

Op activiteitsniveau gaat het niet enkel over specifieke plaatsen, maar ook wat door de ouderen als buurt ervaren wordt (Milton et al., 2015). In relatie tot de buurt vindt Ziegler (2012) dat een buurt geografisch is, maar ook begrepen wordt als een collectie van sociale relaties. De bewonerssamenstelling in een wijk is ook belangrijk, dit hangt samen met of huizen vrije sector huur, sociale huur of koop zijn. De respondenten zien de straat nu meer als een overgangspunt naar een andere locatie, terwijl dit vroeger meer echt als bestemming werd gezien waar activiteiten worden uitgevoerd (Ziegler, 2012). Hierdoor is er minder contact onderling tussen burens. De ouderen voelen zich juist jong bij de activiteitenclub die ze bezoeken, ze vergelijken zichzelf met ouderen die thuis blijven zitten. Gratis busvervoer is voor de ouderen belangrijk om actief te blijven, zonder de bus is dat voor veel ouderen in kansarme wijken niet mogelijk. Ziegler (2012) concludeert dat het nodig is dat publieke ruimten in buurten worden bekeken door planologen, omdat deze sociale interactie kunnen bevorderen, niet alleen voor ouderen, maar voor alle generaties. Richten op plekken die door ouderen veel bezocht worden, laat zien dat de ouderen in de samenleving worden gerespecteerd. In reguliere publieke ruimte, zoals een winkelcentrum of een winkelplein komen niet alleen ouderen, maar mensen van alle leeftijden die flaneren met winkelen combineren (van Melik & Pijpers, 2017).

Sociale activiteiten en sociale participatie

Sociale activiteiten worden door Gehl (1996) gedefinieerd als alle activiteiten die afhankelijk zijn van de aanwezigheid van anderen in de publieke ruimte (p.12). Hieronder vallen bijvoorbeeld samenspelende kinderen, groeten op straat, informele gesprekken en - de meest voorkomende sociale activiteit zoals door Gehl (1996) is gedefinieerd - simpelweg het zien en horen van anderen. De sociale activiteiten zijn vaak het resultaat van noodzakelijke of optionele activiteiten. Wanneer een omgeving mogelijkheden biedt voor noodzakelijke en optionele activiteiten, kan dit leiden tot sociale activiteiten. De voorwaarde hiervan is dat er andere gebruikers in de ruimte aanwezig dienen te zijn (Gehl, 1996).

In de context van ouderen en leeftijdsvriendelijkheid wordt vaak ook gesproken over sociale participatie (Ziegler, 2012; Sirven & Debrand, 2008). Sociale participatie kan worden geconceptualiseerd als alledaagse relationele gebruiken die ruimtelijk en tijdelijk zijn ingebed (Ziegler, 2012). Wanneer sociale participatie in dit licht wordt bekeken, kan worden begrepen hoe sociale participatie onder ouderen kan worden vergroot (Ziegler, 2012). Jager-Vreugdenhil (2011) definieert sociale participatie als: 'Het informele meedoen wat bijvoorbeeld gevonden kan worden in burenrelaties en sociale netwerken'. Sociale participatie wordt vooral onderzocht bij groepen die een hoge kans hebben op uitsluiting en isolatie, voor andere groepen worden veel van deze activiteiten als normaal gezien. Ook zullen respondenten niet snel opmerken dat ze sociaal participeren (Jager-Vreugdenhil, 2011).

Wanneer de definities van sociale participatie en sociale activiteiten naast elkaar worden gezet, valt op dat de definitie van sociale participatie van Jager-Vreugdenhil (2011) vrijwel geheel overeenkomt met de sociale activiteiten van Gehl (1996). Het gaat beiden om het informele meedoen, en veel sociale activiteiten zijn eigenlijk niet bewust, maar zijn het resultaat van spontane ontmoetingen (Gehl, 1996). Omdat voor ouderen noodzakelijke activiteiten niet altijd dezelfde noodzaak hebben, kunnen ook hier meer sociale activiteiten uit voortkomen. Zoals blijkt uit Gardner (2011) zijn voor ouderen vooral dienstrelaties, met bijvoorbeeld taxichauffeurs, bankbedienden en kassières van belang. Voor een deel zijn dit sociale interacties die volgens de typologie van Gehl (1996) voortkomen uit noodzakelijke activiteiten.

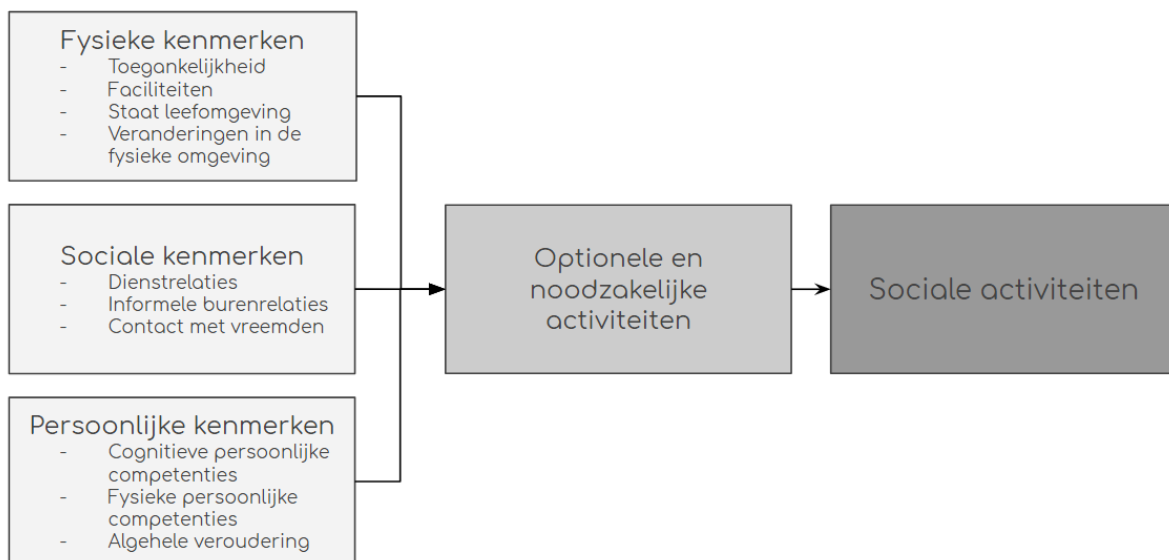
Van Melik en Pijpers (2017) hebben gevonden dat de sociale activiteiten van ouderen niet altijd plaatsvinden op plekken die ontworpen zijn voor sociale activiteiten onder ouderen, maar vooral ook op plaatsen die de ouderen zelf uitkiezen. Dit sluit aan bij het feit dat plekken waar professionals waarde aan hechten, niet altijd dezelfde waarde hebben voor ouderen (van Hees et al., 2017; Wiles et al., 2011). Uit de foto's van het onderzoek van Van Hees et al. (2017) blijkt ook dat het hechten van waarde door ouderen en toegankelijkheid niet synoniem zijn. Enkele foto's werden gemaakt van plekken die voor de ouderen niet toegankelijk zijn, maar waar toch waarde aan werd gehecht, bijvoorbeeld omdat ze op de betreffende plekken wel de activiteiten van anderen kunnen observeren. Dit sluit aan op het begrip sociale activiteiten van Gehl (1996), activiteiten die niet altijd actief zijn, maar die ook passief kunnen zijn.

Conclusie

In bovenstaand theoretisch kader is uiteengezet welke theoretische concepten relevant zijn voor dit onderzoek. Bij *ageing in place* en leeftijdsvriendelijkheid is vooral belangrijk gebleken dat sociale en fysieke kenmerken wederzijds versterkend zijn. De omgeving kan zowel faciliterend en versterkend zijn, als verhinderend. Zoals in Lui et al. (2009) wordt besproken, is de conclusie van veel

leeftijdsvriendelijke literatuur dat er behoefte is aan een omgeving waar alle sociale en fysieke faciliteiten en diensten geïntegreerd zijn en hierdoor wederzijds versterkend werken (p. 118). Hierbij zijn de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken van belang. Het is ook belangrijk om te beseffen dat ouderen niet enkel als groep gezien worden waar zorg heen moet, maar ook als bron voor families, gemeenschappen en de economie van de steden waar ze wonen (Plouffe & Kalache, 2010). Echter, om dit mogelijk te maken, moeten ouderen worden meegenomen en toegang hebben tot stedelijke plekken, structuren en diensten. Menec et al. (2011) voegt toe dat ouderen zelf hierbij niet vergeten moeten worden. Veel ouderen zijn helemaal niet bezig met leeftijdsvriendelijke steden, en zonder de inzet van ouderen kan het doel niet worden behaald. Hiernaast kan er ook een ander doel liggen bij het leeftijdsvriendelijk maken van steden, namelijk dat de overheid minder verantwoordelijk wordt voor de gezondheid en levenskwaliteit van ouderen, en ze meer op zichzelf en anderen aangewezen zijn (Menec et al., 2011). Er is dus een spanning tussen de positieve effecten van leeftijdsvriendelijkheid en de verandering van verantwoordelijkheid van de overheid (Menec et al., 2011). De leeftijdsvriendelijke omgeving moet actief ouder worden en activiteiten ondersteunen. De activiteiten kunnen worden onderverdeeld in optionele, noodzakelijke en sociale activiteiten (Gehl, 1996). De sociale activiteiten kunnen voortkomen uit de noodzakelijke en optionele activiteiten.

Conceptueel model

Het conceptuele model komt voort uit de belangrijkste begrippen van het theoretisch kader. In het conceptuele model zijn allereerst de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken uitgewerkt met de begrippen die hieronder vallen en in de theorie worden genoemd. Onder fysieke kenmerken vallen toegankelijkheid van de omgeving, aanwezige faciliteiten, de staat van de leefomgeving en veranderingen in de omgeving. Onder sociale kenmerken vallen dienstrelaties, informele burenerelaties en contact met vreemden. Onder persoonlijke kenmerken vallen de cognitieve competenties, fysieke competenties en het begrip algehele veroudering. Verondersteld wordt dat de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken invloed hebben op de optionele en noodzakelijke activiteiten die de ouderen uitvoeren. Vanuit deze activiteiten vormen zich sociale activiteiten.

3. De casus

Zoals eerdergenoemd, zijn er steeds meer ouderen in Nederland. Dit onderzoek zou ook zeker op verschillende locaties kunnen worden uitgevoerd. Echter zijn er verschillende redenen waarom de Prinsessenflats in Rotterdam een geschikte locatie voor dit onderzoek zijn. Allereerst omdat het een plek is waar een grote concentratie ouderen samenwoont. Ten tweede omdat er veranderingen in de leefomgeving van de ouderen op de planning staan waarvoor dit onderzoek input kan leveren.

Kenmerken buurt

Prinsenland is een groene woonwijk van de stad Rotterdam. In de buurt Prinsenland is 20,1% van de bewoners 68 jaar en ouder, terwijl in de gemeente Rotterdam dit percentage op 12,5% ligt (Gemeente Rotterdam, 2018). Het percentage autochtone Nederlanders in Prinsenland is 64,5%, terwijl dit in de gemeente Rotterdam 49,2% is. Deze cijfers laten zien dat de buurt Prinsenland overwegend witter en ouder is dan het gemiddelde van de gemeente Rotterdam. Van de allochtone inwoners in Prinsenland is de grootste groep afkomstig uit Suriname (8,4%) (Gemeente Rotterdam, 2018).

	Prinsenland	Gemeente Rotterdam
68 jaar en ouder	20,1%	12,5%
Autochtone Nederlanders	64,5%	49,2%

Bron: (Gemeente Rotterdam, 2018)

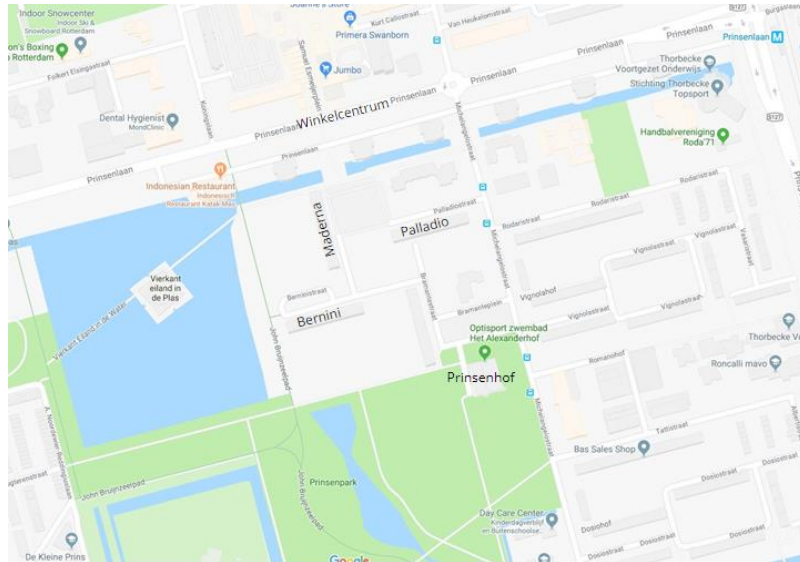
De flats

De casus bestaat drie flats in de Rotterdamse wijk Prinsenland, afkomstig uit het bouwjaar 1964. De bewoners van de drie flats zijn samen de doelgroep, er zal geen vergelijkend onderzoek tussen de flats worden gedaan. De leeftijd voor de flats is 45+ en ze dragen het label toegankelijk wonen dit betekent dat er een lift aanwezig is en de woningen zo drempelloos mogelijk worden opgeleverd. Naast de drie flats staat een vierde flat, die ook in het bezit van Woonstad Rotterdam is. In 2015 is de deze flat, de Nieuwe-Margrietflat al getransformeerd. In de drie flats staan ook veranderingen gepland, maar niet zo ingrijpend als bij de Nieuwe-Margriet flat. De drie flats samen bevatten 495 woningen, die allemaal in het beheer van Woonstad Rotterdam zijn en geheel bestemd zijn voor de sociale verhuur. De voornaamste reden voor de aanpak is een slechte energie-index, ook moeten de galerijen worden aangepakt.

Figuur 2 Aanzicht van de Bernini en de Madernaflat

Aan de overkant van de weg bevindt zich het buurthuis Prinsenhof. Dit buurthuis was eerst in eigen beheer van bewoners uit de buurt die er als vrijwilliger werkten. Nu is het een door de gemeente aangewezen 'huis van de wijk'. In de flats zelf is naast de scootmobiel ruimte, de hal en de galerijen geen gemeenschappelijke ruimte aanwezig. Wel zijn er winkels en andere faciliteiten in de buurt, de supermarkt is op 200 tot 500 meter afstand van de flats.

Figuur 3 Kaart van de omgeving van de flats (Google Maps)

De flats grenzen aan een grote groene ruimte van het Prinsenpark waar ook een grote plas aan grenst. Dit zou kunnen zorgen voor een hogere gezondheid volgens eerder onderzoek (Dujardin, Lorant & Thomas, 2014).

Samenstelling van de doelgroep in de flats

De gemiddelde leeftijd van deze flats is 68 jaar, en er zijn ongeveer 100 bewoners in de leeftijd van 80 jaar en ouder. De flats zijn allemaal sociale huur. Er zijn geen gegevens beschikbaar over alleenstaanden in de flat en eenzaamheid of netwerken van de bewoners. De doelgroep voor deze flats is 45 jaar en ouder. Er wonen enkele bewoners jonger dan 45 jaar, deze wonen in kleinere units in de flats achter de lift. Dit zijn overwegend studenten. Uit gegevens van Woonstad Rotterdam blijkt dat de bewoners overwegend graag in de prinsessenflats wonen.

	Jonger dan 45 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	65 jaar en ouder	80 jaar en ouder	Gemiddelde leeftijd
Bernini	4%	12%	22%	62%	21%	68 jaar
Maderna	4%	18%	14%	64%	26%	69 jaar
Palladio	5%	15%	25%	55%	15%	67 jaar

Bron: Woonstad Rotterdam (2018)

Geplande veranderingen

In de omgeving van de flats staan er verschillende veranderingen gepland. De galerijen van de drie flats zijn op dit moment ondersteund. De ouderen weten dat de drie flats worden aangepakt vanaf 2019. Ze weten echter nog niet wat de plannen precies zijn, omdat deze nog niet bekend zijn. Wel weten de ouderen dat het uitgangspunt is dat ze gewoon in de flats kunnen blijven wonen. Naast de aanpak van de Prinsessenflats, zijn er nog twee grote flats gepland in de omgeving. De bouw hiervan is nog niet begonnen, maar de buurtbewoners weten wel van de plannen. Deze nieuwe flat komt dicht bij de Berniniflat te staan, aan het water.

4. Methodologie

In dit hoofdstuk wordt uitgelegd hoe het onderzoek is uitgevoerd en ook wordt er verantwoording afgelegd voor deze methode. Hiernaast wordt er informatie gegeven over de onderzoekspopulatie en de respondenten van het onderzoek.

Methode

Om de onderzoeksvraag en deelvragen te beantwoorden zijn er verschillende methoden gebruikt. De methode bestaat uit vier verschillende onderdelen, namelijk de beleidsanalyse, de algemene gesprekken, de diepte-interviews en de focusgroep. Hieronder zal de aanpak van deze vier onderdelen worden besproken.

Beleidsanalyse

In de theorie is een discrepantie gevonden tussen het beleid en de perceptie van ouderen, daarom is als eerste een beleidsanalyse uitgevoerd. De beleidsanalyse is verkennend en heeft niet de noodzaak om volledig en uitputtend te zijn. Gezocht is allereerst naar relevante documenten van de gemeente Rotterdam. Hier is ook specifiek gekeken naar gebiedsplannen. Hiernaast zijn ook andere documenten meegenomen die gevonden zijn met de zoekwoorden “toegankelijke buitenruimte”, “buitenruimte voor ouderen” en “toegankelijke stad voor ouderen”.

Algemene gesprekken

Voor de algemene gesprek is er aangehaakt bij een onderzoeksbureau (Muzus) dat in opdracht van Woonstad Rotterdam onderzoek heeft uitgevoerd. Dit onderzoeksbureau heeft onderzoek uitgevoerd in drie stappen, allereerst door middel van een ‘flatloket’ waarin kort met bewoners is gesproken over hun woonbehoeften. De vraag “hoe voelt u zich hier thuis” stond hier centraal. Dit ‘flatloket’ is voor mijn onderzoek gebruikt om mijn interviewprotocol te testen, aan te scherpen en uit te diepen welke doelgroep precies in de flats woont. De gesprekken vonden plaats in de hal van de woongebouwen, drie uur per woongebouw waar 165 mensen wonen. Deze gesprekken hebben plaatsgevonden op 8 en 9 mei 2018.

Mental maps en Walk-alongs

Als hoofdonderdeel van het onderhavige onderzoek zijn er diepte-interviews uitgevoerd met 11 bewoners van de drie flats. Deze diepte-interviews bestaan uit twee onderdelen, allereerst een sedentair interview met de *mental mapping* methode als ijsbreker (Giesecking, 2013). Wanneer dit mogelijk was is er hierna doorgedaan met een mobiel interview in de vorm van walk-alongs (Kusenbach, 2003). Walk-alongs zijn vooral geschikt voor vijf verschillende onderzoeksthema's; percepties, ruimtelijke praktijken, biografieën, sociale architectuur en sociale gebieden (Kusenbach, 2003). Vooral de percepties zijn in deze interviews belangrijk, zo kan namelijk inzicht worden gegeven in hoe de ervaringen van de ouderen vorm krijgen. Doordat tijdens de walk-along de routines van de doelgroep worden nagebootst, kunnen vragen worden gesteld over kenmerken die anders niet opvallen. Dit zorgt ervoor dat er minder maatschappelijk gewenste antwoorden worden gegeven, respondenten minder over zichzelf praten en over de omgeving kunnen praten en er ook voor de respondent onbewust gedrag kan worden gesignaleerd.

Van Melik en Pijpers (2017) beargumenteren dat bij onderzoek naar activiteiten van ouderen vaak wordt gekeken naar plaatsen die speciaal voor ouderen bedoeld zijn en plaatsen die bekend zijn bij de onderzoeker. Bij dit onderzoek is gekozen om vooraf aan de walk-along interviews, *mental*

maps te laten maken door de respondenten. Op deze manier wordt gekeken naar de plekken waar de respondent activiteiten uitvoert en wordt er van hieruit gestart. Hierdoor kan vooraf met de respondent worden besproken welke plekken in en rondom de woning voor hem/haar van betekenis zijn voor het uitvoeren van activiteiten. Dit kan zowel een positieve betekenis zijn; een plek waar ze graag komen, als een negatieve betekenis; een plek die de ouderen liever mijden, of een neutrale betekenis; een plek waar de ouderen geen speciale betekenis aan geven, maar wel activiteiten uitvoeren. De *mental map* kan bijdragen aan begrip van de ervaringen van de respondenten die bij alleen maar gesprekken onontdekt blijven (Giesecking, 2013). Het walk-along interview voegt hieraan toe dat de plekken met elkaar verbonden worden en de route ook kan worden ondervraagd. Zo kunnen de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken tijdens de route worden bevraagd.

In dit onderzoek is gekozen om een natuurlijke walk-along te houden. Dit houdt in dat het interview dicht bij de dagelijkse realiteit blijft (Kusenbach, 2003; p. 463). Door bijvoorbeeld de dag, het tijdstip en de route gelijk te houden met wanneer de ouderen normaal de activiteiten zouden uitvoeren, kun je de dagelijkse routine zo goed mogelijk nabootsen (Kusenbach, 2003). Echter geeft de aanwezigheid van de onderzoeker wel beperkingen voor het nabootsen van een natuurlijke omgeving (Kusenbach, 2003; Finlay & Bowman, 2017). Dit sluit aan bij het feit dat er bij studies in de dagelijkse setting rekening gehouden moet worden met het aanpassen van de dagelijkse routine door deelname aan het onderzoek (Milton et al., 2015). Om dit gevaar deels af te vangen wordt de *mental map* ingezet, zodat mensen vooraf nadenken over de plekken die voor hen belangrijk zijn en kan de onderzoeker hier op doorvragen. Ook is een walk-along altijd beter voor de percepties dan een zittend interview.

Focusgroep

Vanuit het onderzoeksbureau Muzus is er een 'co-creatiemarkt' georganiseerd, waarin met bewoners verder werd gedacht over mogelijke oplossingen om langer comfortabel in de flats te wonen. Dit werd gedaan aan de hand van vier vragen waarvan één was "Hoe kunnen we de buitenruimte optimaal gebruiken?". Deze vraag is een goede basis voor het toetsen van mijn interviewbevindingen met een focusgroep. Deze sessie heb ik geleid en aan de hand van een ingevulde kaart van de omgeving zijn we het gesprek aangegaan met de bewoners. De voorgaande diepte-interviews hebben zich gefocust op de huidige situatie, terwijl de focusgroep over de oplossingen ging. Hierdoor zijn er een aantal zaken aan het licht gekomen die niet in de individuele interviews naar voren werden gebracht. De sessie is gehouden in het restaurant van het zwembad van de Prinsenhof, deze locatie is gekozen omdat deze neutraler is dan bijvoorbeeld een locatie op het kantoor van de woningcorporatie (Cameron, 2005).

Focusgroepen kunnen in de geografie onder andere worden gebruikt om kritische en politieke onderwerpen te onderzoeken (Lunt & Livingstone, 1996 in Cameron 2005). In deze context is ook de focusgroep toegepast, omdat het zo beter in een politieke context kan worden gezien.

Een nadeel van de methode is dat de mogelijkheid bestaat dat het interview door één iemand wordt gedomineerd waardoor individuele meningen ondergesneeuwd kunnen raken (Babbie (2013). Hiernaast wordt bij focusgroepen aangeraden om te voorkomen dat mensen elkaar van tevoren al kennen (Cameron, 2005). Dit omdat er hierdoor nog meer peer-pressure kan ontstaan dan bij mensen die elkaar niet kennen. Helaas is dit in dit onderzoek onmogelijk, omdat het juist over de fysieke nabijheid gaat. Om deze nadelen af te vangen, is de focusgroep in drie delen opgedeeld. In het eerste onderdeel werden de respondenten gevraagd om individueel op een kaart aan te geven waar ze vaak komen. Hierna werd gevraagd na te denken over hun activiteiten met hun

buurman/buurvrouw. Als laatste kwam de groepsdiscussie, waarbij iedereen gevraagd werd om de gevormde ideeën te delen. Doordat de respondenten eerst individueel hebben kunnen nadenken, is de focusgroep in mindere mate gedomineerd.

Doordat de focusgroep plaatsvond in een grote ruimte met slechte akoestiek was het helaas technisch onmogelijk om de focusgroep op te nemen. In plaats van een opname zijn er tijdens de focusgroep aantekeningen gemaakt. Dit resulteert in beperkingen aan de uitputtendheid van de aantekeningen, waardoor het mogelijk is, dat er nog meer nuttige opmerkingen gemaakt zijn, maar dat deze niet in de aantekeningen zijn meegenomen.

Doelgroep

De doelgroep van het onderzoek zijn ouderen in de leeftijd van 67 en ouder; namelijk de huidige pensioenleeftijd. Hierdoor besteden deze mensen over het algemeen meer tijd in hun woning en de buurt (Lager, van Hoven en Huigen, 2013). De doelgroep is woonachtig in één van de drie flats van de casus. Er zal verder geen selectie zijn op specifieke karakteristieken van de bewoners. Zowel alleenstaanden als samenwonende ouderen kunnen in het onderzoek participeren.

Om de representativiteit van het onderzoek te waarborgen, is er getracht een zo divers mogelijke respondentengroep te verkrijgen. Er is een mix gezocht in termen van geslacht, leeftijden en afkomst zoals deze ook in de onderzoekspopulatie bestaat. Hiernaast is getracht om zowel actieve als minder actieve ouderen te benaderen. De respondenten zijn geworven via de sneeuwbal methode. Allereerst is er contact gelegd met een werkgroep van actieve bewoners die bij Woonstad Rotterdam bekend is. Deze bewoners hebben navraag gedaan in hun omgeving en hieruit zijn de eerste twee afspraken gemaakt. Aan elke respondent is ook gevraagd of zij nog iemand kenden, op deze manier zijn nog twee respondenten geworven. Een beperking van de sneeuwbal methode is dat er een kans is dat enkel hele actieve personen aan het onderzoek deelnemen. Het is belangrijk dat niet enkel de meest actieve bewoners van de flats deelnemen aan het onderzoek. Om deze reden zijn er ook tijdens het 'flatloket' in samenwerking met het onderzoeksbureau Muzus respondenten geworven. Toen we hier in de flat aanwezig waren, zijn ook proactief bewoners aangesproken die het flatloket niet bezochten. Op deze manier kunnen ook de mensen die niet meteen zouden reageren op de vraag om deel te nemen, omdat ze bijvoorbeeld denken dat ze niet mobiel genoeg zijn, worden geworven voor het onderzoek.

Uit eerder onderzoek met soortgelijke doelen blijkt dat vrouwen makkelijker te werven zijn voor deze vorm van onderzoek. Dit blijkt ook in dit onderzoek zo te zijn. Hiervoor is in de laatste fase van het werven, specifiek contact opgenomen met mannelijke bewoners. Een andere valkuil van de doelstelling van dit onderzoek, is dat bewoners die echt niet buitenkomen afvallen. Dit komt enerzijds door de methode van werven en anderzijds door de methode van interviewen. Hierom is tijdens het onderzoek gekozen om, wanneer een respondent toch niet naar buiten kan, toch het zittende deel van het interview af te nemen. Dit is tijdens het werven ook gecommuniceerd, dat we ten alle tijden het tempo van de respondent aanhouden en er dus geen dingen moeten worden gedaan die voor de respondent niet mogelijk zijn.

Respondenten

De onderzoekspopulatie bestaat uit de bewoners van drie flats die in de nabijheid van elkaar staan. Toch zijn er verschillen in de bewoners van de drie flats. Dit is alleen al te zien in de opkomst van het 'flatloket', hierbij waren de meeste mensen in de Berninistraat, daarna de Madernastraat en de minste opkomst in de Palladiostraat.

Aan de walk-along interviews hebben 11 respondenten deelgenomen. Uiteindelijk is van één respondenten het interview niet meegenomen in de resultaten omdat hij niet goed in staat was om de vragen te beantwoorden. De respondenten vallen in de beoogde doelgroep; ouderen van 67 jaar en ouder. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 79 jaar, de jongste is 68 jaar en de oudste is 90 jaar. De respondenten komen (veelal) zelfstandig buiten, maar de meeste respondenten ondervinden wel ouderdomsproblemen. Zo zijn er meerdere respondenten met COPD, respondenten die fysieke klachten hebben na operaties en behandelingen en loopt het merendeel van de respondenten met een hulpmiddel zoals een stok of een rollator. Drie respondenten lopen helemaal zonder hulpmiddel, maar één hiervan gaf aan dat ze een rollator wil kopen en hoopt dat ze daarna weer meer naar buiten kan. Alle respondenten wonen alleen. Een aantal van de vrouwelijke respondenten heeft in dezelfde woning ook met een partner gewoond die inmiddels is overleden. Uiteindelijk zijn vier van de tien bruikbare interviews alleen binnen afgenomen. Dit kwam in twee gevallen door fysieke gezondheidsproblemen, in één geval door een combinatie van gezondheidsproblemen en het weer en in één geval door het weer. Doordat de respondenten in een hoge flat wonen, is er toch ook met deze respondenten een nuttige discussie gevoerd over de buitenruimte. Omdat de respondenten eigenlijk een groot deel van hun buitenruimte altijd kunnen zien vanuit hun eigen woonkamer. Het feit dat niet alle respondenten uiteindelijk naar buiten konden of wilden, laat zien hoe belangrijk het weer, maar ook persoonlijke fysieke competenties zijn voor de activiteiten van ouderen.

In totaal hebben 15 bewoners verdeeld over twee sessies meegedaan aan de focusgroepen. Ook hebben er nog zes professionals meegedaan, dit waren onder andere een medewerker van Woonstad Rotterdam, een gebiedsnetwerker van de gemeente Rotterdam, een thuiszorgmedewerker en een beleidsmedewerker van de gemeente Rotterdam.

Operationalisering

Om de definities uit het theoretisch kader meetbaar te maken, zijn de concepten van het theoretisch model geoperationaliseerd. Om de belangrijke begrippen van het conceptueel model te operationaliseren, is een topiclijst opgesteld. Deze topiclijst is tijdens gesprekken met bewoners getoetst. Zo zijn er een aantal onderwerpen toegevoegd die er in eerste instantie niet opstonden. Uiteindelijk zijn er een aantal belangrijke zaken uit de algemene gesprekken meegenomen naar de diepte-interviews. Als eerste dat de galerij een aparte plek is die voor de bewoners van belang is. Ook het inzicht dat er bij de bewoners het gevoel leeft dat er nieuwe en andere mensen in de flat zijn komen wonen.

Analyse van data

De data van het onderzoek bestaat uit geluidsopnamen van de interviews gedurende de *mental maps* en de *walk-alongs*. Van de algemene gesprekken en de focusgroepen zijn geen geluidsopnamen, wel zijn er aantekeningen gemaakt. De geluidsopnamen zijn volledig getranscribeerd, waarna de interviews zijn gecodeerd met behulp van Atlas-ti. De resultaten zijn gehaald uit de gecodeerde interviews en de *mental maps*. Het coderen en analyseren is meteen na het eerste interview begonnen, waardoor de volgende interviews zijn verrijkt met de al opgedane kennis. Om de betrouwbaarheid van het coderen te bevorderen, is meerdere keren gecodeerd. Eerst zijn alle interviews open gecodeerd. Daarna zijn de interviews nogmaals gecodeerd en de codes met elkaar vergeleken.

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden alle resultaten gepresenteerd. Allereerst wordt de analyse van het relevante beleid weergegeven. Hierna volgt de analyse van de onderdelen van dit onderzoek, waarin de resultaten van de algemene gesprekken, de diepte-interviews en de focusgroepen zijn gecombineerd. Samen is dit de analyse van de bewoners. Concluderend zijn de belangrijkste punten van deze vier onderdelen nog op een rijtje gezet.

Beleid

Uit de beleidsanalyse blijkt dat ouderen redelijk vaak onderwerp zijn van beleid. Vooral bij de gemeente Rotterdam ligt er een duidelijke focus op ouderen. Zo wordt de doelgroep ouderen specifiek genoemd in de woonvisie.

Fysieke kenmerken

De gemeente Rotterdam heeft een document met een aantal specifieke eisen voor een omgeving die toegankelijk is voor verschillende doelgroepen (Gemeente Rotterdam, 2016). De gemeente Rotterdam (2016) baseert zich op een kwalitatieve uitvraag van een aantal Rotterdammers. In de aanbeveling noemt gemeente Rotterdam (2016) dat een extra bankje ervoor kan zorgen dat ouderen op meer plekken kunnen komen. In een document gericht op toegankelijkheid voor iedereen erkent de gemeente Rotterdam het belang van goed beheer van de buitenruimte voor de risicogroep ouderen. Zo wordt er geschreven dat voetpaden beschikbaar en veilig moeten zijn en zo bijdragen aan zowel de kwaliteit van de leefomgeving als de gezondheid van de Rotterdammer. Omdat het kostentechnisch niet mogelijk is om alle routes aan te passen, is er een afweging gemaakt van belangrijke routes die als eerste worden aangepakt. Dit is deels gedaan op basis van demografische kenmerken, dus hoeveel 65-plussers er wonen. Ook blijkt dat speelplaatsen een belangrijke plek zijn die voor iedereen beschikbaar moeten zijn, terwijl ze nu niet altijd toegankelijk zijn met een rolstoel (Gemeente Rotterdam, 2016)

In de Atlas Langer Thuis (gemeente Rotterdam, 2018) zijn een aantal kaarten opgenomen over de toegankelijkheid voor ouderen van Rotterdam, onder andere over de oversteekbaarheid van wegen. Er wordt betoogd dat hoe langer een aaneengesloten stuk van wegen waar de maximale snelheid 30 km/u is, hoe toegankelijker het is voor ouderen. Andere belangrijke punten in de fysieke structuur van de stad zijn plekken om uit te rusten, toegankelijke trottoirs, aansluiting met het openbaar vervoer, winkelgebieden, voorzieningen op het gebied van activiteiten en zorg en groene openbare ruimte (gemeente Rotterdam, 2018).

Faciliteiten

Vlakbij de flats bevindt zich de Prinsenhof, dit is een door de gemeente Rotterdam aangesteld huis van de wijk. De doelstelling van een huis van de wijk is dat het een ontmoetingsplek is voor jong en oud (gemeente Rotterdam, 2015). In het langer thuis actieprogramma, specifiek gericht op Prins Alexander, is een hele lijst met actiepunten benoemd om het wonen voor ouderen te verbeteren (gemeente Rotterdam, 2016). Dit is tot stand gekomen na kwalitatieve gesprekken met bewoners en professionals, waarbij per punt is aangegeven of het punt is aangedragen door professionals of bewoners. Bij het onderwerp toegankelijke wijk wordt onder andere genoemd dat de ontmoetingsplekken die er zijn in kaart moeten worden gebracht en de activiteiten die er zijn beter onder de aandacht van ouderen moeten komen. Professionals geven aan dat veel ouderen niet alleen naar activiteiten zouden gaan, maar hier een steuntje in de rug voor nodig hebben. Ouderen

die altijd een partner hebben gehad en nu alleen zijn komen te staan, zouden dit het hardst nodig hebben. Ook wordt de staat van de leefomgeving benoemd, een punt wat wordt opgedragen door zowel bewoners als professionals. Door de verzakte grond is dit een groot probleem, hiervoor zou de 'Buitenbeter app' meer onder de aandacht gebracht moeten worden. De trottoirs worden groter aangepakt wanneer de straat open moet voor rioolvervanging. Op een kaartje in dit document wordt ook genoemd dat ontmoetingscentrum de Prinsenhof wordt gezien als een goede buurtvoorziening, hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat de Prinsenhof in 2016 nog geen huis van de wijk was.

Woonvisie

Naast de beleidsdocumenten die specifiek gericht zijn op openbare ruimte, is er ook aandacht voor het wonen van ouderen in de woonvisie van Rotterdam. In dit document is aandacht besteed aan het langer zelfstandig laten wonen van de doelgroep ouderen.

Onze strategie is er op gericht dat mensen zo goed mogelijk binnen hun sociale netwerk kunnen blijven functioneren, ondersteund door de juiste voorzieningen in de omgeving, waarbij de precieze ondersteuning afhankelijk is van de mate van zelfredzaamheid. Soms is het daarom noodzakelijk te verhuizen naar een andere woning, die beter past bij de woonbehoefte. – Gemeente Rotterdam (2016).

Dit sluit aan bij de theorie van *Ageing in Place*, waarbij ouderen oud willen worden in de bestaande leefomgeving (Lager, van Hoven & Huigen, 2015; Phillips, Walford, Hockey, Foreman & Lewis, 2013; Ziegler 2012; Wiles et al., 2011; Peace, Holland & Kellaher, 2011; Van Hees, Horstman, Jansen & Ruwaard, 2017; Gardner, 2011). Het beleidsprogramma 'Langer Thuis' (gemeente Rotterdam, 2015) gaat hier ook vanuit.

In de specifieke agenda van de woonvisie, de functionele uitwerking van de woonwensen, staat dat ouderen langer thuis laten wonen met het uitvoeringsprogramma 'Langer Thuis' wordt beoogd, wat zowel een sociaal als een fysieke focus heeft. Dit sluit aan bij de verschillende domeinen van WHO (2007), het gaat niet enkel om de fysieke stad, maar ook de sociale relaties.

Eenzaamheid

Het actieprogramma tegen eenzaamheid van de gemeente Rotterdam (2014) is niet specifiek gericht op de buitenruimte, maar signaleert dat gepensioneerden meer thuis zijn en hierdoor de kans op eenzaamheid toeneemt (Gemeente Rotterdam, 2014). Als oplossing hiervoor zijn onder andere 'lief en leed straten' en ook informatie over de mogelijkheden van activiteiten, zoals bijvoorbeeld het gratis ov. De 'lief en leedstraten' maken gebruik van fysieke nabijheid van bewoners om het probleem eenzaamheid op te lossen. Het document erkent dat eenzaamheid door leeftijd en gezondheidsproblemen kan worden veroorzaakt:

Eenzaamheid kent vele oorzaken. Behalve de leeftijd zijn de belangrijkste risicofactoren: lage sociaal economische status, alleenstaand, ontbrekend familienetwerk, niet--westerse herkomst en gezondheidsproblemen (waaronder GGZ problematiek). Er is niet één cruciale factor. Vaak is het een combinatie van factoren die maakt dat mensen vereenzamen en geïsoleerd raken. – Gemeente Rotterdam (2014)

Dit laat zien dat de persoonlijke kenmerken een rol spelen bij de drempels voor het ondernemen van activiteiten en het ervaren van eenzaamheid. In combinatie met eenzaamheid worden ook de fysieke aspecten genoemd. Hierin is de functie van de fysieke omgeving het mogelijk maken van ontmoetingen en sociale contacten (gemeente Rotterdam, 2014). Dit sluit aan bij Alley et al. (2007) die hebben gevonden dat de fysieke structuur van een stad de basis is voor het betrekken van ouderen.

Conclusie

De beleidsdocumenten zijn maar een greep van wat er beschikbaar is. Hiernaast missen er mogelijk nog beleidsdocumenten die wel worden gebruikt bij de gemeente Rotterdam, maar niet publiekelijk toegankelijk zijn. Uit de gevonden documenten kan worden geconcludeerd dat veel beleidsonderzoek is opgesteld met behulp van kleinschalig kwalitatief onderzoek onder bewoners. Om eenzaamheid te bestrijden wordt getracht om de fysieke structuur van de stad toegankelijker te maken, sociale netwerken in de buurt te benutten en activiteiten meer bekendheid te geven. Voor de fysieke structuur zijn specifieke eisen belangrijk, maar ook het belang van het beheer wordt genoemd. Hierbij gaat het beleid ervan uit dat de bewoners zelf via digitale kanalen weten aan te geven dat er problemen zijn.

Analyse bewoners

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste resultaten van de algemene gesprekken, diepte-interviews en de focusgroepen gepresenteerd. Allereerst zal een korte omschrijving worden gegeven van de leefomgeving op basis van de interviews en *mental maps*. Vervolgens een aantal algemene kenmerken die op alle activiteiten van invloed zijn. Dit zal later uiteen worden gezet per locatie, welke kenmerken daar belangrijk voor zijn. Als laatste zal in worden gegaan op de activiteiten die de ouderen ondernemen en wordt gekeken of dit anders is dan te verwachten valt vanuit de theorie.

Bekende sociale omgeving

Uit de korte gesprekken blijkt dat de galerij een belangrijk thema is voor de bewoners. De bewoners hebben veel oog voor verschillen en overeenkomsten tussen de bewoners van de flats. Bekendheid met de sociale omgeving wordt als belangrijk ervaren. Dit zien zij als de meest directe sociale omgeving. Ze hechten veel waarde aan een “goede galerij”, wat betekent dat mensen rustig zijn, geen overlast geven en vriendelijk met elkaar omgaan. Ook geven enkelen aan dat het fijn is als mensen echt op elkaar letten, de bewoners zijn toch allemaal van oudere leeftijd en hebben het idee het toch samen te moeten doen. De meeste bewoners zeggen niet snel daadwerkelijk bij elkaar over de vloer te komen. Waar dat specifiek aan ligt kunnen ze niet aangeven. Aanhakend op de sociale omgeving werd aangegeven dat jeugd en familie belangrijk is voor de leefbaarheid van een gebied. Dus enerzijds lijkt het alsof de ouderen een homogene sociale omgeving wensen, maar anderzijds waarderen ze wel intergenerationeel contact.

Begaan met fysieke omgeving

De bewoners zijn begaan met hun omgeving. Onderwerpen die meerdere keren naar voren komen zijn vogelpoep op balkons, scheefliggende tegels en de ondersteunde galerijen. De aangekondigde technische aanpak leeft onder de bewoners en men is mondig over de dingen in hun omgeving die ze opvallen. Vooral de bewoners van de Bernini-flat hebben een erg mooi uitzicht en dit komt ook in veel gesprekken terug. Het uitzicht is iets wat ze enorm waarderen en wat hun woongenot geeft. Er wordt bijvoorbeeld ook opgemerkt dat niet iedereen zijn ramen goed zeemt waardoor het woongenot van de rest van de galerij achteruit gaat. Er is kritiek op het schoonmaken van de flats en het bijhouden van het tuintje aan de voorkant bij de ingang. Ook wordt er gesproken over oplossingen om met elkaar beter om te gaan met de fysieke omgeving. Bijvoorbeeld dat regels beter moeten worden nageleefd. Het grootste voorbeeld hiervan betreft de duivenpoepoverlast, wat bijna iedere bewoner wel heeft genoemd. Meerdere verhalen werden verteld dat ze zelf geen vogels voeren, maar allemaal wel een buurman hebben die het wel doet. Hiervoor willen ze duidelijke regels die dan ook daadwerkelijk worden nageleefd.

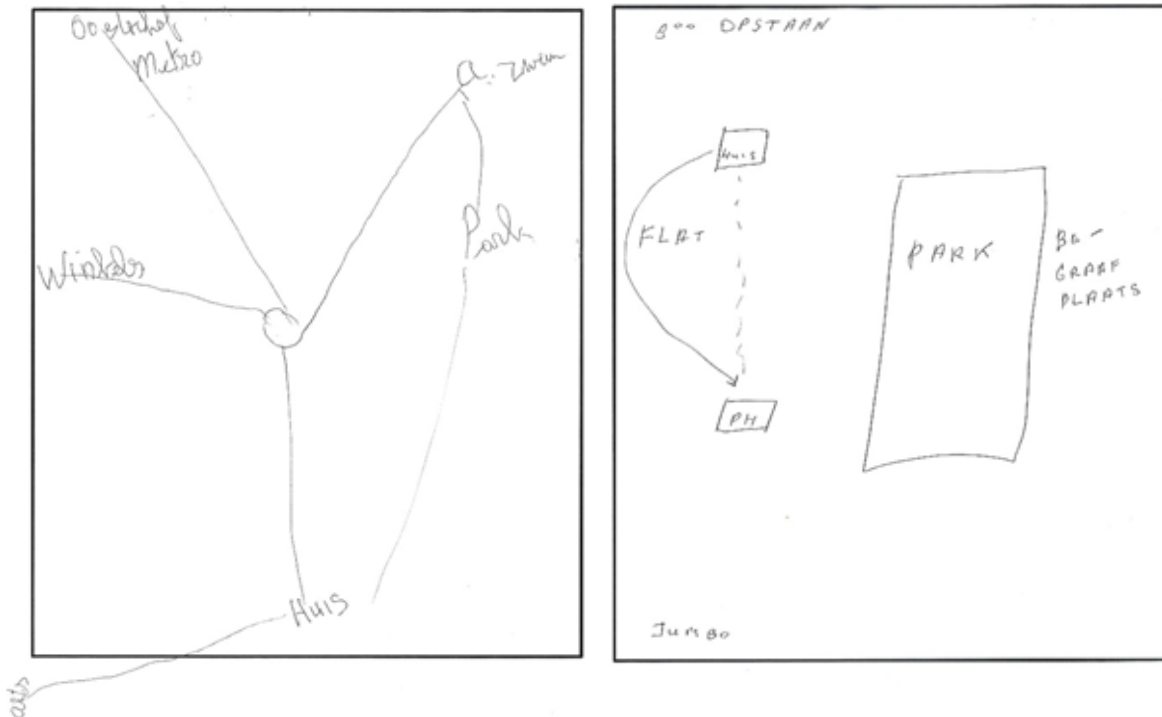
Zie je die boom daar die is omgewaaid, nou die hebben ze nog steeds niet opgeruimd. Dat is een boom van het kerkhof. – Respondent 3, man 85 jaar.

Figuur 4 Een ondersteunde galerij van de flats

Leefomgeving

Uit de theorie van *ageing in place* blijkt dat de definitie van plek en dus ook de leefomgeving belangrijk is (Wiles et al., 2011; van Hees et al., 2017). Om de leefomgeving in kaart te brengen is de methode *mental mapping* gebruikt. De activiteiten die dagelijks of wekelijks worden uitgevoerd, definiëren de buurt (Milton et al., 2015). Veel van de kaarten boden ongeveer hetzelfde plaatje; de eigen woning als primaire leefomgeving en van daaruit worden er verschillende plekken bezocht. Zoals te zien in figuur 3 zijn de meest voorkomende locaties winkelcentrum het Lage Land, de Prinsenhof en het zwembad, het park en het winkelcentrum Alexandrium; wat met de metro of bus werd bezocht. Een enkele respondent noemde op de *mental map* ook plekken die ze met de bus bezochten. Omdat de bus gratis is, behoren deze plekken voor die respondenten ook tot de dagelijkse leefomgeving. Ook specifieke huizen van andere buurtbewoners waren belangrijk in sommige gevallen.

Figuur 5 Mental maps respondent 2 (76 jaar) en respondent 7 (81 jaar)

Locaties

In het woongebouw

De ouderen zijn zich goed bewust van hun directe burens en andere bewoners op hun galerij. Er heerst een bepaalde mate van sociale controle in het woongebouw.

Ja je hebt toch mensen die dat niet doen geloof ik. Nee dat geloof ik niet. Ik geloof als mij wat zou gebeuren, dat sommige burens hier wel, maar er zijn er ook hier op de galerij die denken nou ik zie ze niet, het zou wel goed zijn. – respondent 2, vrouw 76 jaar

Deze vrouwelijke respondent is zelf heel begaan met haar burens en mensen uit de wijk. Ze is actief vrijwilliger bij de Prinsenhof, beheert het lief en leed potje van de wijk en belt regelmatig oudere bewoners van de flat op om te vragen hoe het gaat. Toch denkt ze dat niet iedereen van de flat hier zo over denkt.

Toen respondent 1 (72) weer over de galerij terug naar zijn appartement liep, keek hij bij elk huis in de keuken naar binnen. Toen ik daarnaar vroeg gaf hij het volgende aan:

Ja even om te kijken of ik iemand ziet. Vooral de eerste drie en het buurvrouwtje. Die is euh, 81 en dan neem ik altijd een vuilniszakje mee. Ik zeg gooi maar neer hier. Ja die doet er drie kwartier over om in het winkelcentrum te komen, die kan amper lopen. – Respondent 1, man 72 jaar.

Ook toen ik een paar weken later bij een respondent was, die bij hem op de galerij woonde, bleek dat inderdaad veel mensen uit de flat hem kennen en hij behulpzaam is. Meerdere respondenten hebben aangegeven dat ze het belangrijk vinden om een prettige galerij te hebben. Hierbij bleek wel dat prettig ook een culturele betekenis heeft. De bewoners zien met een toename van nieuwe

bewoners dat deze 'anders' zijn dan de huidige bewoners. Dit heeft te maken met afkomst, taal en ook leeftijd.

De benedenverdieping van het woongebouw bestaat uit individuele bergingen en aan de voorkant een hal waar een bankje staat en de brievenbussen. Tijdens mijn bezoeken aan de flat heb ik een enkele keer iemand op deze bank zien zitten. De respondenten geven aan dat de bank voornamelijk in twee situaties worden gebruikt. Allereerst als ze wachten totdat iemand ze op komt halen, bijvoorbeeld familie of vervoer op maat. Daarnaast wordt het bankje gebruikt wanneer ze een bekende tegenkomen in de hal en daar een praatje mee maken.

Figuur 6 het bankje in de hal van de flats

De bergingen worden op dit moment niet positief gewaardeerd door de bewoners. Het is esthetisch niet mooi, maar een aantal bewoners geeft ook aan dat ze de bergingen als onveilig ervaren. Zeker 's avonds komen een aantal respondenten hier niet. Een andere plek die niet altijd als prettig wordt ervaren is de lift van het gebouw. Dit heeft er mee te maken dat de bewoners niet alle andere flatbewoners vertrouwen. Hierbij is vaak een verschil in persoonlijke kenmerken van de flatbewoners belangrijk:

Want nou, er wonen hier nou, er wonen er een paar dat ik denk van eeuh als ik met jou met de lift moet, dan liever niet. – Respondent 7, vrouw

Het winkelcentrum

De enige locatie waar alle respondenten komen, naast het eigen woongebouw en de directe omgeving daarvan, is het winkelcentrum Lage Land. Dit winkelcentrum is een plek die op elke *mental map* staat vermeld en in elk interview is besproken. Echter ben ik maar één keer naar deze plek geweest met een respondent. Het was voor de respondenten niet mogelijk om alle plekken waar ze komen af te gaan tijdens de *walk-along*. Ik heb de respondenten zelf laten kiezen en vaak kozen ze voor het park en niet voor het winkelcentrum. Het winkelcentrum is een locatie waar de noodzakelijke-, optionele- en sociale activiteiten samenkomen. Sommige bewoners gaan bijvoorbeeld elke dag wel eventjes, terwijl ze maar één keer in de week echt boodschappen nodig hebben, dit laat ook zien dat boodschappen doen een optionele activiteit is (Gehl, 1996).

Figuur 7 De bankjes bij het winkelcentrum Lage Land

In het winkelcentrum wordt duidelijk hoe fysieke en persoonlijke kenmerken samenkomen. Het winkelcentrum is zo opgebouwd dat de Jumbo het dichtst bij de flats staat, de Albert Heijn is ongeveer 300 meter verder. Een aantal respondenten geeft aan bewust naar de Jumbo te gaan wanneer het slecht weer is of hun fysieke capaciteiten niet goed zijn. Terwijl ze, wanneer het weer beter is of ze zich goed voelen, soms wel naar de Albert Heijn lopen.

De Albert Heijn is twee keer zo ver he. En dat, toen Jumbo er nog niet was, want het is een heel nieuw gebouw he, toen dacht ik wel nou ik zal blij zijn als die winkel klaar is. Want ik ga altijd dan halverwege ook wel zitten hoor. – Respondent 3, man 85 jaar

Als het gaat om het winkelcentrum zijn een aantal fysieke kenmerken van belang. Veel respondenten geven aan dat de winkelfaciliteiten van het winkelcentrum volledig zijn. Er zijn veel winkels aanwezig, enkel voor kleding gaan de respondenten ergens anders heen. Ook is er een markt op vrijdag, waar het merendeel van de respondenten standaard elke week naartoe gaat. In het winkelcentrum zijn redelijk veel bankjes aanwezig, zowel voor de Jumbo als op een centraal pleintje in het midden van het winkelcentrum. De bankjes worden gebruikt zowel uit overweging dat ze moeten uitrusten, zoals de quote hierboven illustreert, als voor het genereren van contact en het ontmoeten van anderen. Het feit dat het winkelcentrum een plek is waar alle respondenten komen en het ook voor sociale activiteiten gebruiken sluit aan bij de bevindingen van Melik en Pijpers (2017).

Maar ik ga ook wel dan even omdat ik hier vlakbij het winkelcentrum heb, ga ik daarheen en daar kom je dan zoveel mensen tegen die je kent. – Respondent 8, vrouw 86 jaar

Figuur 8 Het winkelcentrum met de Jumbo bij de flats en Albert Heijn aan de andere kant (Google Maps)

Zoals in de WHO (2007) omschreven zijn dienstrelaties belangrijke sociale relaties van ouderen (Gardner, 2011). Uit de interviews blijkt dat het winkelcentrum een vruchtbare plek is voor deze dienstrelaties.

Maar er zijn soms dingen, dan haal ik één van die gasten erbij ik zeg ik kan het echt niet vinden hoor. Dus ik ben altijd wel een poosje bezig daar. Ik ging verleden week vrijdag boodschappen doen, ik ben 2,5 uur weggeweest. En als je nou vraagt, wat hebbie gedaan, ja zitten kletsen en ouwehoeren en zoeken...- Respondent 6, vrouw 81 jaar

Het park

Achter de drie flats ligt een groot park. De meningen over het park zijn verdeeld onder de respondenten. Waar een aantal respondenten bijna dagelijks, met goed weer, in het park te vinden is, zijn er ook respondenten die er geheel niet komen. Voor één respondent heeft het park een speciale lading, het park omgrent namelijk de begraafplaats, waar zij meerdere malen per week bij haar overleden man op bezoek gaat. Zo is een plek die geassocieerd wordt met optionele activiteiten, voor haar eigenlijk een noodzakelijke activiteit geworden. Ook de andere respondenten laten blijken dat het bezoeken van het park niet altijd als optioneel wordt gezien. Zij zien het als noodzakelijk om op een oude leeftijd fit te blijven en mee te kunnen doen met activiteiten.

Figuur 9 de brug waar respondent 9 (78) oefent om mobiel te blijven

Op bovenstaande foto is een brug te zien die leidt naar het eiland in de plas. Met respondent 9 (78) ben ik hierover heen gelopen en toen liet hij mij zien dat hij hier oefent met lopen. Hij laat dan zijn rollator staan en loopt een stuk naast de reling. Voor hem is het rondje in het park een intrinsiek noodzakelijke activiteit. Zo legt hij uit: *Ja ja zo van dit heb ik mezelf opgedragen. Dit moet ik iedere dag als het niet regent.*

Een fysiek aspect van het park wat vaak genoemd werd is, net als bij het winkelcentrum, de aanwezigheid van bankjes. Deze zijn er wel, maar niet op alle plekken en ook altijd maar eentje op één plek. Bijna iedere respondent die regelmatig in het park komt, heeft een vast bankje waar uitgerust wordt. De redenen voor dat specifieke bankje zijn divers, het ene bankje heeft mooi uitzicht over de plas en het woongebouw, het andere bankje is net het eerste bankje wat je tegenkomt. Weer een andere respondent geeft aan dat de meeste bankjes vaak vol zitten en zijn bankje niet.

Ja soms zit ik er een uur en nouja dan ga ik maar weer weg. Ja er komt altijd iemand bij je zitten. Vorig jaar ontzettend veel gehad hoor. Of een man, of een vrouw. En dan gaan ze praten. – Respondent 4, vrouw 90 jaar

Ik weet niet, als ik naar buiten ga dan ga ik op de bank zitten en als iemand komt zitten dan gaan we praten, maar niet bij mensen thuis. – Respondent 10, vrouw 76 jaar

De respondenten geven aan dat ze vaak sociale activiteiten uitvoeren op de bankjes, zoals gesprekken met vreemden of bekenden. Respondent 10 (76) geeft aan dat ze best wel wat gesprekken heeft met vreemden en bekenden in het park, maar thuis eigenlijk nooit. De openbare ruimte is dus een belangrijke factor om informele relaties onder ouderen te bevorderen (Ziegler, 2012).

Respondent 11 (68) loopt elke avond met een vriendin uit het gebouw een rondje door het park. De hoofdweg van het park is verlicht, dus wanneer het donker is lopen ze alleen maar deze weg, anders lopen ze op de kleinere padjes.

In het park wordt duidelijk dat de ouderen veel oog hebben voor de staat van de fysieke leefomgeving. Dit werd bijvoorbeeld duidelijk tijdens de *walk-along* met respondent 3 (85). Met zijn stok liep hij overal dwars doorheen, kijkend naar dingen die anders waren of hem opvielen.

Figuur 10 Dit voetpad werd door meerderen respondenten aangegeven als niet goed onderhouden

De Prinsenhof

Waar de gemeente Rotterdam beoogt om het huis van de wijk de Prinsenhof een plek voor iedereen te laten zijn, blijkt dat dit door de respondenten zo niet helemaal wordt gezien. In de gesprekken blijkt dat het een bekende plek is, waar veel mensen een mening over hebben. Een aantal, wat fittere ouderen, geven aan vrijwilliger te zijn bij de Prinsenhof. Zo is er een vrouw die ik later in mijn onderzoek ook nog vaak in het huis van de wijk tegenkom. Ze klaagt dat ze het gebouw niet meer fijn vindt en wil verhuizen. Ze wil echter niet weg uit de omgeving, omdat haar die enorm bevalt. Ook andere bewoners geven aan erg content te zijn met de omgeving. Iemand anders geeft aan dat de Prinsenhof het imago heeft om alleen voor oudjes te zijn. Ook wordt regelmatig genoemd dat de oude Prinsenhof wel gezellig was, maar de nieuwe Prinsenhof niet.

Dat heb ik je toen al gezegd, ik ga niet bij die oude wijven zitten. Nee, nee. Ik zeg het, ik kom er altijd één keer in het half jaar. – Respondent 6, vrouw 81 jaar

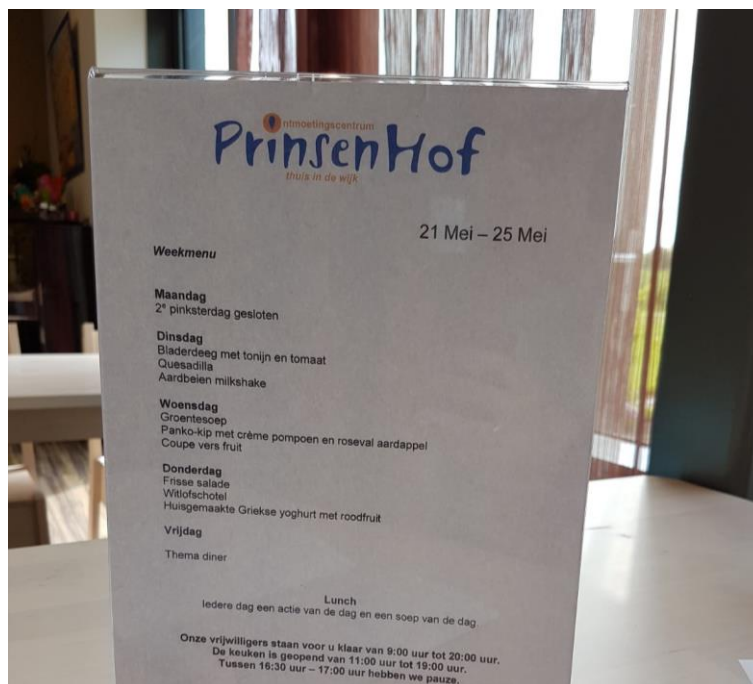
Redelijk wat respondenten komen er echt alleen voor noodzakelijke activiteiten zoals het bloedprikken, zo wordt het meer gezien als een zorgplek met een negatieve connotatie. Ze zijn dus wel bekend met de plek, maar hebben geen behoefte om hier vaker te komen voor optionele activiteiten. Dit terwijl het voor een aantal andere bewoners vaste prik is om in de Prinsenhof te komen. Zoals Respondent 3 (86) vertelt dat hij in de Prinsenhof zingt en schildert: *“In de Prinsenhof en dat is heel leuk en gezellig en daar kijk ik naar uit.”*. Ook respondent 7, een vrouw die nog niet heel lang weduwe is, geeft aan dat ze vaak in de Prinsenhof gaat koffiedrinken: *“Nou, ik ga, niet altijd, niet elke dag, maar meestal ga ik dan zo’n uur of tien, half elf naar de Prinsenhof.”*. Ze geeft wel aan dat het belangrijk is, dat er andere mensen zijn: *Nou, is wel zo gezellig. Thuis koffiedrinken alleen kan ik ook*. Voor deze respondenten is de Prinsenhof een vast onderdeel van hun dagelijkse leefomgeving waar verschillende activiteiten plaats vinden. Een andere respondent is vrijwilliger in de Prinsenhof, ze heeft echter om gezondheidsredenen wel een stapje teruggenomen, ziektewet

noemt ze het zelf. Een andere respondent was altijd vrijwilliger in de vorige locatie van de Prinsenhof, maar heeft sinds de nieuwe locatie besloten om niet meer als vrijwilliger te werken. Ze voelt zichzelf te oud, maar het speelt ook mee dat er op de nieuwe locatie een ander systeem achter de kassa wordt gebruikt. Wel gaat ze nog geregeld eten in de Prinsenhof met een vast groepje mensen uit de wijk die zij er heeft leren kennen. Ze legt uit dat ze door haar gezondheid niet meer als vrijwilliger werkt.

En dan mijn leeftijd, ik moest ook stoppen natuurlijk he. Dat krijg je op deze leeftijd. Want het is echt zwaar hoor, vrijwilliger zijn. Ja dus toen ben ik gewoon helemaal gestopt en het was goed dus ja. – respondent 8, vrouw 86 jaar

De afweging om wel of niet in de Prinsenhof te komen ligt dus ook aan persoonlijke kenmerken. De beweegredenen om er niet te komen zijn bijvoorbeeld dat de ouderen nog erg actief zijn en andere dingen doen. Ook vinden ze zich er niet altijd tussen passen.

Ik was er toevallig eergisteren om bloed te prikken. Komt er een man van 92, ziet er nog hartstikke goed uit en “nou voor mij hadden ze dit hier niet neer hoeven te zetten, want ik kom hier en dan zitten er een heleboel vrouwen en in de hoek zitten er dan nog een stuk of drie mannen, en die vrouwen zitten lekker te kletsen en die mannen kijken me niet aan en zeggen niks tegen me”. –Respondent 9, man 78 jaar

Figuur 11 Het weekmenu in de Prinsenhof

Metrohalte Prinsenlaan

Op ongeveer 800 meter van de flats is een metrohalte. Het merendeel van de respondenten loopt hier niet meer heen. Dit is de plek die het vaakst werd aangegeven als er werd gevraagd naar plekken en activiteiten die veranderd zijn. Het feit dat de respondenten hier niet meer komen, lijkt een combinatie te zijn van persoonlijke kenmerken en fysieke kenmerken. Uit onderstaande quote worden de persoonlijke kenmerken duidelijk.

Want dat lopen vanaf de metro hiernaartoe, ik vind het heel erg kinderachtig, maar dat vind ik een beetje lang. Ik heb dat altijd gedaan, tot twee jaar geleden. Toen knapte ik daar opeens op af. Toen heb ik in het ziekenhuis gelegen. Toen ik daar vandaan kwam, toen dacht ik opeens bij mezelf (...) toen voelde ik me oud. Ik dacht ineens, hee ik geloof dat het aan het aftakelen is. – respondent 3, man 85 jaar.

De quote van onderstaande respondent, die nog wel naar de metro loopt, maakt duidelijk dat de fysieke kenmerken hier naast de persoonlijke kenmerken ook een rol in spelen.

De metro is pakweg 400 meter hier vandaan. Maar dat is eigenlijk dichtbij, eigenlijk is het dichtbij. Maar dan moet ik wel onderweg even twee keer stoppen en weer op adem komen. Maar dat heb puur met mijn gezondheid te maken. (...) Alleen zo als ik hier vandaan kom en ik loop naar de metro, dan kom je geen bankjes meer tegen. Maar dan ga ik gewoon als het nodig is tegen de muur aan staan, van één van die flatgebouwen. – Respondent 1, man 72 jaar.

Voor hem is het een combinatie van persoonlijke kenmerken, namelijk zijn gezondheid met COPD en de afwezigheid van bankjes dat de tocht naar de metro redelijk lang is geworden. Deze quote laat ook goed zien dat de groep ouderen en het begrip veroudering niet homogeen is (Wiles et al., 2011). Een andere reden dat bewoners niet meer lopend naar het metrostation komen, is dat er een alternatief is, namelijk met de bus naar het volgende metrostation. Omdat de metrohalte voor een aantal bewoners dus te ver is, wordt er veel gebruik gemaakt van de andere vervoersopties. De eerste is het vervoer op maat, geregeld door de WMO genaamd Trevell. Hiernaast rijdt er een buurtbus in de wijk, georganiseerd door vrijwilligers. Ook is er nog een lijnbus die naar de metrohalte Schenkel en naar het winkelcentrum Alexandrium rijdt. Omdat het openbaar vervoer in Rotterdam gratis is, zijn er redelijk wat bewoners die voor kleine stukjes de bus pakken.

Ik ga met de bus, met de metro en dan weer met de bus. En vroeger had ik altijd een auto, nou dan was ik in een kwartiertje in IJsselmonde. Maar nu doe je er allemaal veel langer over natuurlijk. Maarja daar raak je wel aan gewend natuurlijk. Ik ben 90 geworden dus ik vind het allemaal niet zo erg meer hoor. – Respondent 4, vrouw 90 jaar.

Onderstaande quote laat zien dat het reguliere openbaar vervoer de ouderen meer autonomie kan geven dan de wijkbus en het vervoer op maat:

Want ik heb natuurlijk vervoer op maat en de Valys. Maar ik ga ook dikwijls met de bus. Omdat je dan ineens een ingeving krijgt dat ik denk hee, daar ben ik een tijd niet geweest, daar wil ik eigenlijk wel eventjes naartoe. Dan loop ik naar die halte hier, want die gaat eens in het uur. Maar dat is de pest, want die gaat 's avonds niet. En zondags niet. Dus zondags zeg ik altijd voor de grap, dan heb ik huisarrest. Maar nee dan bestel ik vervoer op maat. – Respondent 3, man 86 jaar

Faciliteiten

Een voorbeeld daarvan is dat er gesproken werd over publieke toiletten, zowel in het park als in het winkelcentrum. Publieke toiletten zijn één van de faciliteiten die als heel belangrijk worden gezien door de WHO (2007). Dit sluit aan op de bevinding dat de respondenten ruim de tijd nemen om boodschappen te doen, en ook in het park wordt door de respondenten die er komen een vrij lange tijd besteed, door gebruik te maken van pauzes op de bankjes.

Locaties waar ze niet komen

Verandering in plekken

Een aantal bewoners van de focusgroep gaven aan dat ze vroeger wel in het park kwamen, maar nu niet meer. Vaak kwamen ze dan in het park met de kleinkinderen of een huisdier, maar zonder de excentrieke motivatie van een kleinkind of huisdier kwamen ze niet veel meer in het park. Een andere respondent gaf aan dat ze toch echt wel merkte dat haar fysieke capaciteiten achteruitgingen. Zo liep ze eerst nog regelmatig om de begraafplaats heen, maar ziet ze dit nu best als een uitdaging. Interessant was om de groepsdynamiek hierin te zien; wanneer één iemand aangaf dat tijden zijn veranderd, gingen andere bewoners hier in mee. Hierdoor kwam dit onderwerp sterker naar voren dan in de individuele interviews.

Bankjes

Uit de interviews kwam naar voren dat veel mensen aangaven dat ze op bankjes gaan zitten en mensen dan een gesprek aanknopen. In de focusgroep gaven de bewoners echter aan dat ze dit wel wilden, maar dachten dat andere mensen dan zouden weggaan. Ook zouden mensen niet zomaar naast hun komen zitten. Dit kan liggen aan persoonlijke kenmerken zoals geslacht, leeftijd en afkomst. Daarnaast is het ook de factor onzekerheid, want het blijkt uit de interviews dat mensen er ook goede ervaringen mee hebben.

Figuur 12 Het bankje van respondent 3

Zowel in de eerste gesprekken, de diepte-interviews en de focusgroepen blijkt dat de respondenten zich heel erg bewust zijn van verschillen tussen hun en andere groepen die er wonen. Hierin zijn het dus persoonlijke kenmerken die invloed hebben op de activiteiten die de bewoners ondernemen. Zo wordt de Prinsenhof vermeden omdat het idee is dat daar een andere groep mensen zit waar ze

geen aansluiting bij vinden. Ook geven een aantal van de respondenten aan dat er in de flat overlast is door 'buitenlanders' en ze hier ook op straat niet een praatje mee zouden maken. Dit sluit ook aan bij de bevinding dat veel respondenten tijdens de *walk-along* interviews aangaven dat ze vaak op een bankje in het park of bij de winkels gesprekken hebben, zowel met bekenden als met vreemden. Dit terwijl de twee respondenten met een migratieachtergrond aangaven dat ze hier wel behoefte aan hadden, maar dat mensen niet naast hun kwamen zitten. Ook tijdens de focusgroep werd dit duidelijk. Dit duidt erop dat contact met vreemden zeker niet willekeurig is.

Vervoer

De metrohalte Prinsenlaan is dus een locatie waar ik met alle respondenten over gesproken heb, maar waar niet alle respondenten meer komen. Sommige respondenten geven aan dit jammer te vinden, maar er zijn wel alternatieven. Geen enkele respondent gaf aan echt niet mobiel te zijn. Volgens Menec et al. (2011) zijn transport opties iets wat vaak vergeten wordt in theorieën over actief ouder worden, maar wel heel belangrijk in hoe ouderen de omgeving ervaren.

Persoonlijke, fysieke en sociale kenmerken

Allereerst wordt kort weergegeven welke fysieke kenmerken zijn gevonden. Toegankelijkheid wordt in de theorie en ook in beleidstermen als apart fysiek kenmerk gebruikt. De respondenten geven echter aan niet echt plekken te ondervinden die niet fysiek toegankelijk zijn. Sommige fysieke kenmerken zorgen er misschien voor dat plekken lastiger te bezoeken zijn, maar ontoegankelijk dat ervaren de bewoners niet. Zoals hierboven gezien bij de leefomgeving noemen veel respondenten dezelfde plekken. De faciliteiten zijn volgens de bewoners allemaal aanwezig. Staat van de omgeving is het fysieke kenmerk wat erg vaak terugkomt. Sommige respondenten geven aan gevallen te zijn door losse stoeptegels of andere mensen zien vallen. Ook is bijvoorbeeld het onderhoud van de bankjes belangrijk, omdat op die manier de goede hoogte behouden blijft. De respondenten wonen allemaal al geruime tijd in de flats, de kortste 8 jaar en de langste 50 jaar. Ze hebben allemaal dus ook veel veranderingen meegemaakt. De ouderen geven aan huiverig te zijn voor nieuwe veranderingen. Een fysiek kenmerk wat niet in het conceptueel model is opgenomen is het weer. Dit blijkt echter het belangrijkste fysieke kenmerk te zijn. Vooral bij veel wind vinden de ouderen het gevaarlijk om naar buiten te gaan. Ook zon en hitte kan een reden zijn om binnen te blijven, ook het balkon is bij veel zon geen optie.

Zo legt een vrouwelijke respondent (86) uit dat ze normaal elke week gaat eten in de Prinsenhof. Als het echter waait dan gaat ze niet naar buiten:

Nee dan ga ik ook niet nee. En dat weten ze. Ze weten dat ik euh...dat zitten ze te kijken ooh ze is der nog niet. Ze is der nog niet, ooh nee het waait te hard, nee dan komt ze niet. – respondent 8, vrouw 86 jaar.

De sociale kenmerken worden ook kort besproken. Het wordt meteen duidelijk dat dienstrelaties inderdaad van belang zijn (Gardner, 2011). Voorbeelden hiervan zijn de winkeliers, medewerkers van de supermarkt, vrijwilligers van de Prinsenhof en taxichauffeurs van Trevell. Als het gaat om informele burenerelaties geven mensen aan dat dit toch wisselend is. Bijna iedereen geeft aan wel te groeten en een praatje te maken, ook is er wel wat sociale controle. Echter komen maar enkele respondenten bij burens over de vloer. Contact met vreemden komt in de meeste zittende interviews

al naar voren. De respondenten geven aan vaak iedereen te groeten, ook onbekenden. Ook zijn er gesprekken op bankjes met onbekenden. Echter als we gaan lopen blijken er toch ook wel respondenten te zijn die niet groeten. Volgens Gardner (2011) zijn familierelaties belangrijk, maar staan deze vaak buiten de dagelijkse routine. In mijn interviews zie ik toch ook dat familie een belangrijk sociaal kenmerk is. Het beïnvloedt namelijk ook welke andere fysieke en persoonlijke kenmerken van belang zijn. Bij de respondenten kwam namelijk naar voren dat de bereidheid tot het lopen met een hulpmiddel deels vanuit lichte dwang van de familie komt. Echter met hulpmiddel zijn de ouderen beter bestand tegen slechte fysieke kenmerken van de omgeving.

De respondenten die ik heb gesproken hebben geen grote cognitieve problemen. Hierdoor is dit persoonlijke kenmerk niet besproken. Onder fysieke persoonlijke competenties vallen alle kenmerken waardoor de oudere fysiek gehinderd wordt. Deze competenties beïnvloeden zeker de activiteiten, vaak wel in combinatie met fysieke kenmerken van de omgeving. Bijvoorbeeld de respondenten met COPD zijn heel erg afhankelijk van het weer. Ook staan de fysieke persoonlijke competenties in relatie tot de bereidheid om een hulpmiddel te gebruiken. Naast de specifieke fysieke persoonlijke competenties, speelt er onder sommige respondenten het idee dat ze 'gewoon oud' zijn. Dit is niet gelinkt aan specifieke en tastbare fysieke problemen.

Om te beantwoorden welke activiteiten de ouderen ondernemen, kijk ik ook naar de activiteiten die ze niet ondernemen. Uit de interviews is gebleken dat het niet alleen gaat om welke activiteiten, maar ook de drempels die ze ervaren om buiten activiteiten te ondernemen of niet. De eerste drempel die ze ervaren is het weer. Deze drempel is nauw verweven met de tweede drempel, namelijk persoonlijke fysieke competenties. Hieronder valt de fysieke gezondheid van de respondent. Wat hierin ook nog mee speelt is het feit of de respondent met hulpmiddelen loopt of niet. Waar soms het beeld wordt geschept dat de leefomgeving van ouderen steeds kleiner wordt, kan de leefomgeving door het gebruik van hulpmiddelen ook weer groter worden. Ook maken de hulpmiddelen de ouderen meer bewapend tegen weersomstandigheden.

Een overkoepelend thema die bij alle activiteiten en locaties terugkomt is autonomie.

Nee, ik zal je zeggen waarom. Op een gegeven moment denk ik en nou moet ik zitten. En de andere denkt dan verdorie loop dan dat eindje door. Of het gaat zo regenen... - Respondent 9, man 78 jaar

De mate van autonomie bij de respondenten verschilt. De vier mannelijke respondenten gaven aan veel zelfstandig te doen. Een aantal van de vrouwelijke respondenten doet veel met familie. Ook zijn er een aantal vrouwelijke respondenten die regelmatig met vrienden uit de flat afspreken om samen activiteiten te ondernemen zoals naar de Prinsenhof, koffiedrinken, een wandeling maken of boodschappen doen.

De respondenten die naar de Prinsenhof gaan, vertellen dat ze wel vaak met een groepje teruglopen, maar alleen heen gaan. Respondent 3 legt dit als volgt uit:

Daar loop ik alleen naartoe maar wel met een groepje terug want er zijn er een paar hier uit de flat en aan de overkant dus dan lopen we tot een bepaald punt en dan is het 'daag'. (...)

Nee dat is eigenlijk nee ik denk bij mezelf nou ik ben klaar. Ga ik nog hier zitten wachten of ga ik weg. Dat is iedere keer anders he. – Respondent 3, man, 86 jaar

Activiteiten

Na een korte rondvraag tijdens de flatgesprekken over de activiteiten die de bewoners ondernemen, komen het park met aangrenzend de begraafplaats, het winkelcentrum en de Prinsenhof als belangrijke locaties naar voren. Ook valt vervoer op maat vrij vaak. Een bewoner geeft aan het fijn te vinden dat het groen in het park zo goed wordt bijgehouden, maar gaat zelf niet doelloos door het park lopen. Voor haar moeten activiteiten wel nuttig zijn.

Zoals besproken in de theorie onderscheidt Gehl (1996) drie soorten activiteiten. Uit de interviews blijkt dat de scheiding tussen noodzakelijke en optionele activiteiten voor deze respondenten niet zo strikt is. Dit komt deels door de sociale omgeving die behulpzaam is voor deze groep. Buren of familie kunnen helpen met boodschappen doen, ook kunnen veel dingen worden thuisgebracht zoals boodschappen en medicijnen. Mevrouw reageert op de vraag hoe ze boodschappen doet:

Ooohja, ja dat doe ik meestal alleen. Want dat is altijd maar als je weleens iets hebt, dan is het altijd buren van, moet ik boodschappen halen, moet ik boodschappen halen? Nee ik blijf het altijd zelf doen. – Respondent 8, vrouw 86 jaar

Net als de bewoner van bovenstaande quote geven ook andere respondenten aan dat boodschappen doen niet noodzakelijk is. Toch zorgt het er voor dat ze buitenkomen. Zeker voor bewoners die niet in het park komen, is boodschappen doen een vorm van beweging.

Gehl (1996) beschrijft dat vooral voor de optionele en sociale activiteiten de gebouwde omgeving belangrijk is. Wanneer kan worden geconcludeerd dat de ouderen dus eigenlijk vooral optionele activiteiten ondernemen, kan worden aangenomen dat de gebouwde omgeving van groot belang is. Dit sluit aan bij de bevindingen van de interviews, de ouderen zijn oplettend in de omgeving en hebben een mening over de staat van de omgeving.

Het feit dat de respondenten veel tijd in hun eigen huis besteden, betekent niet dat het geen implicaties heeft voor de buitenruimte. De ouderen hebben een groot raam en hechten veel waarde aan de buitenruimte waar ze zicht op hebben. Naast de drie soorten activiteiten van Gehl (1996) ondernemen de ouderen ook een vierde soort; passieve activiteiten. Gehl (1996) noemt passieve activiteiten als onderdeel van sociale activiteiten, echter blijkt dat deze activiteiten niet altijd een sociale betekenis hebben voor de respondenten.

Maar ja ik kijk naar het centrum en naar de kop van Zuid en naar de Erasmusbrug die er bovenuit steekt, de zwaan noemen ze hem, de Euromast (...) Er is altijd wel wat te zien (...) Ja er zijn veel fietsers en veel mensen met honden. Dat hele pad bijvoorbeeld daar mogen de honden loslopen en mensen die zitten te vissen daar. En mensen die naar het zwembad gaan. – Respondent 1, man 71 jaar

Figuur 13 Balkon van respondent 8, vrouw 86 jaar

Opvallend is dat het bij de passieve activiteiten vaak over andere generaties gaat. Zo worden vaak de jongeren genoemd die 's avonds op het eiland in de plas zitten, voetballen of in het skatepark actief zijn.

Maar nu vind ik, nu kunt u het niet zo goed zien, er zijn te veel bomen he. 's Winters als het kaler is, vind ik het gezelliger. Als ik door die bomen heen kan kijken vind ik het mooier dan de groene bladeren (...) Ja je ziet meer beweging he, je ziet meer beweging. Dat vind ik wel leuk (...) En er staan ook bankjes. Kun je ook opkijken als je wilt hoor. Heb ik ook wel eens gedaan hoor. Zit ik te kijken hoe die lui zo gevaarlijk zijn met die sprongen allemaal. – Respondent 4, vrouw 90 jaar

Het blijkt dat dit heel soms ook gepaard gaat met overlast. Maar vaker eigenlijk vooral blij geeft van leven in de buurt. Dit komt overeen met de bevindingen van van Melik en Pijpers (2017) dat intergenerationele activiteiten zowel positief als negatief ervaren worden.

Sociale oplossingen/activiteiten

Een ander ludieker idee wat besproken is tijdens de focusgroep was een avondvierdaagse voor ouderen. De respondenten van de focusgroep vonden het allemaal een goed idee. Het lijkt dat hier sociale kenmerken toch belangrijk zijn en is een sociaal zetje nodig om iets te ondernemen. Deze excentrieke motivatie als sociaal kenmerk wordt ook duidelijk bij een vrouw van Surinaamse afkomst die aangeeft dat ze eenzaam is. Ze wil graag meer activiteiten ondernemen, maar heeft een zetje in de rug nodig van iemand die met haar mee wil. Haar gouden idee was dan ook meer informatie over faciliteiten in de buurt en een manier om te kijken wie er met haar mee kunnen. Hier vond ze weinig aansluiting bij de andere respondenten, die wel een wat drukker leven hebben. De vraag is dus of zij de sociale aansluiting zal vinden.

Beleid en professionals

Aan de focusgroepen deden ook professionals mee van de gemeente, woningcorporaties en zorginstellingen. Het ging in een discussie over behoefte aan bankjes over wat de loopafstand was. Hierop gaf een professional aan dat je dit moest toetsen door ouderen te laten lopen tot ze niet meer konden. En dan had je volgens hem loopafstand, wat overeenkomt met een beleidsdefinitie als de rollatorradius. Hierop waren er twee mannen die meteen aangaven dat dit niet klopte. Afstand was namelijk beïnvloed door de weersomstandigheden en fysieke mogelijkheden van de personen in de situatie. Dit komt overeen met de gevonden wisselwerking tussen de fysieke, persoonlijke en sociale kenmerken. De bewoners merkten op dat het ook eigenlijk helemaal niet om loopafstand ging, er moesten gewoon meer bankjes bij omdat de huidige situatie voor hun niet voldoende was. Ze snapten niet dat er volgens de professionals een objectieve maatstaf nodig was, als zij uit ervaring al aan konden geven dat het niet voldeed.

Ook was er een bewoner die aangaf dat ze graag haar plastic scheidt en dit alleen bij de Albert Heijn kan. Dit ontmoedigt haar om plastic te scheiden, omdat ze dit echt maar één keer per week kan lopen. Dit was een praktische implicatie van wat afstand doet. Tijdens de focusgroep legde een professional van de gemeente Rotterdam uit dat ze bezig zijn om projecten integraal aan te pakken. Dit soort feedback over plastic scheiden trachten ze hierbij mee te nemen, maar hij erkende wel dat dit niet gebeurt op dit moment.

Een ander voorbeeld in de focusgroep over het verschil met professionals is dat een bewoner aangaf dat ze geen gebruik kon maken van vervoer op maat. Een medewerker van de gemeente gaf hierop aan dat een andere gemeente in de buurt gratis openbaar vervoer voor ouderen aanbiedt. De gemeente Rotterdam doet dit echter ook, en dit is ook één van de pijlers in beleidsdocumenten. Dit laat zien dat de uitvoering van het beleid afhangt van de informatievoorziening naar zowel bewoners als professionals. Dit komt overeen met de WHO (2007) pijler kennis en informatie.

In de beleidsdocumenten wordt veel aandacht besteed aan de eisen voor de buitenruimte. Echter komt uit de interviews dat de respondenten niet altijd te spreken zijn over het onderhoud van de buitenruimte. In de theorie wordt meermaals gesproken over een discrepantie tussen de dagelijkse praktijk en beleving van ouderen, de professionals en de beleidspraktijk (van Hees et al., 2017; Wiles et al., 2011). In acht genomen, dat beleid altijd moet worden gebaseerd op algemeenheden, is de discrepantie hier niet helemaal in terug te vinden, omdat de beleidsanalyse uitwijst dat het beleid rekening probeert te houden met de wensen van de ouderen. Vanuit de focusgroep bleek dat het misschien eerder ligt bij de professionals, die uiteindelijk het beleid moeten implementeren. Aangezien de gemeente Rotterdam er in de beleidsdocumenten blijk van geeft veel naar de doelgroep te luisteren en onderzoeken uit te (laten) voeren. Een andere uitkomst is dat beleid ook niet altijd wordt meegewerkt door ouderen zelf. De gemeente kan beleid maken om genoeg bankjes te plaatsen in de hoop hiermee eenzaamheid te verminderen door informele contacten mogelijk te maken. Als er echter blijkt dat de ouderen dit niet willen of durven, werkt deze aanpak niet.

Gedragsverandering

Net als tijdens de flatloket-gesprekken kwam ook bij de focusgroep het onderwerp vogelpoepoverlast snel naar voren. Iedereen kon zich vinden in het feit dat er enorm veel vogelpoep is. Een bewoner stelde gekscherend voor om de ganzen af te schieten, waarop een andere bewoner reageerde dat de overlast echt minder is geworden sinds er borden staan dat de vogels niet gevoerd mogen worden (zie Figuur 14). Hierdoor werd als oplossing aangedragen dat sturing nodig is wat wel

en niet mag, het liefst gecombineerd met fysieke kenmerken die voor iedereen herkenbaar zijn, wat sommige overlastproblemen zou moeten oplossen. Dit laat zien dat wanneer beleidsoplossingen tastbaar zijn en er draagvlak onder de bewoners is, deze bij kunnen dragen aan gedragsverandering. In de interviews kwam ook naar voren dat op deze manier het alcoholprobleem verminderd is:

Ja goed hoor, ja. Ja ze hebben overal nu borden gezet. Want er zijn ook bankjes. En dan, in de winkelcentrum, en vroeger gingen mannen of jongens wel eens drinken, zitten drinken op de banken weet je. En nu hebben ze overal borden neergezet. (...) Dat vind ik prettig ja. Want meestal zag je ze met een biertje zitten ofzo. Maar nu mag het niet. - Respondent 11, vrouw 67 jaar.

Figuur 14 Links het bord wat vogeloverlast zoals op het pad rechts moet voorkomen

6. Conclusie en discussie

Het doel van dit onderzoek was in eerste instantie het beantwoorden van de hoofdvraag: *Hoe beïnvloeden fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken de dagelijkse activiteiten van bewoners van de Prinsessenflats in de leeftijd van zeventenzestig jaar en ouder?* Om dit te bereiken zijn een aantal deelvragen opgesteld die hieronder worden beantwoord. Ook zijn er een aantal onderzoeks- en beleidsaanbevelingen opgesteld die daarna worden toegelicht.

Deelvragen

Welke fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken zijn meegenomen in het Rotterdamse beleid voor het ondersteunen van ouderen?

Het Rotterdamse beleid gaat meer in op persoonlijke kenmerken dan de overkoepelende beleidsvisie van het WHO (2007). Er zijn pogingen gedaan om kwalitatieve inzichten te gebruiken voor het beleid. Om eenzaamheid te bestrijden wordt getracht om de fysieke structuur van de stad toegankelijker te maken, sociale netwerken in de buurt te benutten en activiteiten meer bekendheid te geven. Voor de fysieke structuur zijn specifieke eisen belangrijk, maar ook het belang van het beheer wordt genoemd. Dit is een voorbeeld waarvan het beleid uitgaat van andere persoonlijke kenmerken dan die sommige ouderen hebben.

Welke activiteiten ondernemen de ouderen in de Prinsessenflats in het dagelijkse leven en waar vinden deze activiteiten plaats?

Het blijkt dat de activiteiten die de ouderen ondernemen afwijken van het model van Gehl (1996), doordat de ouderen niet allemaal verplichte activiteiten hebben zoals werkende mensen, zijn de dagelijkse activiteiten zoals boodschappen doen eerder optioneel geworden. Aan de andere kant zijn optionele activiteiten, zoals door Gehl (1996) onderscheiden, voor de ouderen noodzakelijk geworden, omdat ze van zichzelf in beweging moeten blijven. Sociale activiteiten komen voort uit zowel noodzakelijke als optionele activiteiten. Veel van de activiteiten zijn ook sociaal van aard, bijvoorbeeld door het groeten van anderen conversaties in de publieke ruimte. Als laatste blijken de passieve activiteiten voor de ouderen belangrijk en hiermee behouden ze ook intergenerationeel contact (Van Melik & Pijpers, 2017).

De activiteiten vinden hoofdzakelijk plaats in de directe leefomgeving van de ouderen, bestaande uit het woongebouw, het balkon, de winkels, het park en het buurtcentrum de Prinsenhof. Ook het openbaar vervoer is voor een deel van de ouderen nog onderdeel van de leefomgeving, waardoor de leefomgeving in zijn geheel groter wordt.

Welke activiteiten ondernemen de ouderen in de Prinsessenflats niet in het dagelijkse leven, die ze wel willen ondernemen en hoe komt dit?

Deze vraag is nauw verweven met de eerste deelvraag. De ouderen ondernemen eigenlijk voor het grootste deel alle activiteiten waar ze zelf zeggen behoefte aan te hebben. Wel zijn er activiteiten die de ouderen niet ondernemen op basis van weersomstandigheden, wat gezien kan worden als een tijdelijk fysiek kenmerk.

Welke fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken beïnvloeden de activiteiten die de ouderen (niet) ondernemen?

Op elke locatie zijn er andere fysieke, persoonlijke en sociale kenmerken die van invloed zijn op het ondernemen van activiteiten of niet. Belangrijk is het weer, in combinatie met de persoonlijke

kenmerken waarbij het vooral om fysieke capaciteiten gaat. Ook de fysieke staat van de leefomgeving in combinatie met persoonlijke kenmerken kan ervoor zorgen dat ouderen activiteiten niet ondernemen. Belangrijk is dat het altijd een wisselwerking van twee van deze of alle drie de kenmerken zijn die van invloed zijn op het wel of niet uitvoeren van activiteiten. Dit zorgt er ook voor dat de conclusie getrokken kan worden dat ouderen geen homogene groep zijn.

Onderzoeksaanbevelingen

WHO (2007) is gebaseerd op het uitgangspunt dat een omgeving voor iedereen moet zijn, en niet enkel ouderen. Toch spelen de persoonlijke kenmerken niet een duidelijke rol bij de theorie over leeftijdsvriendelijkheid. Onderhavig onderzoek laat zien dat de persoonlijke kenmerken in samenspel met de fysieke en sociale kenmerken belangrijk zijn. Met dit onderzoek is dus meer inzicht gegeven in het belang van de fysieke, sociale en persoonlijke kenmerken. Onderhavig onderzoek heeft ook een bijdrage geleverd aan het contextualiseren van leeftijdsvriendelijkheid in Nederland. Een andere belangrijke bijdrage van dit onderzoek is de nadruk op passieve activiteiten in combinatie met intergenerationeel contact.

Dit onderzoek is uitgevoerd in een hele specifieke omgeving en daarom zijn de resultaten niet direct toe te passen op andere gebieden en groepen ouderen. Wel geeft het stof tot nadenken over hoe we met huisvestingsvraagstukken van ouderen omgaan. Uit dit onderzoek blijkt dat ouderen een diverse doelgroep zijn, maar één ding is duidelijk, deze mensen brengen veel tijd door in hun directe leefomgeving. Daarom is aandacht voor deze directe leefomgeving van cruciaal belang. Bij onderzoek naar de grote groep ouderen zijn ook zeker cognitieve competenties belangrijk, zoals dementie (Mitchell, 2003; Brorsson et al., 2011). Door de aanpak van dit onderzoek heb ik deze groep niet kunnen bereiken. Verder onderzoek kan zich erop richten om wel met deze doelgroep in contact te komen, zodat onderzocht kan worden of wisselwerking van de persoonlijke kenmerken met de sociale en fysieke kenmerken hierdoor andere activiteitenpatronen laat zien.

De fysieke kenmerken van dit onderzoek zijn specifiek voor het groenstedelijke woonmilieu van Prinsenland. Het is gebleken er veel waardering voor de omgeving is vanuit de ouderen. Het is aan te bevelen dit onderzoek te herhalen in een centrumstedelijk woonmilieu, zeker omdat woningcorporaties voornemens zijn hier meer vastgoed toegankelijk te maken. Het is noodzakelijk daarbij te onderzoeken welke fysieke, persoonlijke en sociale factoren in deze omgeving invloed hebben op het activiteitenpatroon van oudere bewoners.

Dit onderzoek heeft verschillende methoden op een succesvolle manier gecombineerd. Om deze reden wordt aanbevolen om volgens onderzoek over onderwerpen, waar weinig begrip is vanuit beleid, te combineren met een focusgroep omdat dit veel aanvullende inzichten heeft gegeven. Wel moet hierbij worden geadviseerd om de focusgroep in een ruimte met een betere akoestiek te organiseren zodat de focusgroep uitputtend kan worden gebruikt in de analyse.

Een punt wat wel in de interviews naar voren is gekomen, maar uiteindelijk niet uitgebreid is geanalyseerd, zijn de verschillende percepties van veiligheid. De percepties van veiligheid worden beïnvloed door fysieke kenmerken, zoals deurspionnen en overzichtelijke bergingen, maar ook door sociale en persoonlijke kenmerken. Omdat ouderen over het algemeen als kwetsbare doelgroep worden gezien, zou toekomstig onderzoek zich kunnen richten op het bieden van inzicht op veiligheid percepties.

Dit onderzoek heb ik ingestoken vanuit de dagelijkse activiteiten van de bewoners waardoor op die manier de leefomgeving in kaart kan worden gebracht. Een onderwerp wat wel vaak naar voren kwam, maar niet in het onderzoek van dit formaat genoeg aandacht heeft kunnen krijgen, zijn

de vervoersopties en hoe deze ervoor zorgen dat de bewoners actief oud kunnen worden. Zoals Menec et al. (2011) beargumenteren is ook hier gebleken dat vervoer erg belangrijk is voor de activiteiten van ouderen. Een diepere analyse op hoe het systeem van vervoersopties zorgt voor het ondersteunen van het doen van activiteiten door ouderen is hiervoor zeker nodig.

Beleidsaanbevelingen

De eerste beleidsaanbeveling die heel duidelijk is geworden vanuit mijn onderzoek is dat het belangrijk het is om de doelgroep ouderen te betrekken in besluitvorming. Het is belangrijk om niet enkel van de eigen perceptie vanuit een organisatie over de situatie uit te gaan, maar echt te luisteren naar de doelgroep. In mijn proces zijn er ook zaken geweest waar ik door echt door te vragen erachter kwam dat het toch iets anders in elkaar stak, dan misschien op het eerste gezicht lijkt. Er moet naast het beleid ook aandacht worden besteed aan de uitvoering van beleid door degene die uiteindelijk in contact staat met de ouderen. Dit is dan vooral ook een beleidsaanbeveling gericht op de gemeente Rotterdam en in mindere mate ook voor Woonstad Rotterdam. Hierbij is de WHO (2007) pijler kennis en informatie erg belangrijk.

Uit het onderzoek is gebleken dat de grens tussen noodzakelijke en optionele activiteiten, zoals door Gehl (1996) geschetst, dus niet zo duidelijk is. Hierdoor is voor deze groep bewoners de buitenruimte dus altijd belangrijk voor het uitvoeren van activiteiten. Hierbij is het belangrijk dat niet alleen naar de toegankelijkheid gekeken wordt, maar ook naar de mogelijkheid voor het uitvoeren van sociale activiteiten. Een voorbeeld hiervan is dat de enkele bankjes eigenlijk niet goed ondersteunend zijn, omdat hier alleen één op één contact mogelijk is, terwijl de bankjes in het winkelcentrum waar er een paar bij elkaar staan beter ondersteunend zijn.

Woonstad Rotterdam is, naast de technische aanpak van deze specifieke flats, ook in het algemeen bezig met de toegankelijkheid van woningen voor ouderen. Een duidelijke aanbeveling is om hierin rekening te houden met de behoefte van de oudere bewoners om passieve activiteiten uit te voeren. Goed zicht vanuit de woning op activiteiten die door andere worden uitgevoerd zoals nu het geval is bij de prinsessenflats is cruciaal voor het comfortabel thuis wonen. Een comfortabele buitenruimte waarbij ook contact mogelijk is met andere bewoners is hiervoor belangrijk.

Aansluitend op de passieve activiteiten is het aan te bevelen om in het denkproces over faciliteiten voor ouderen niet alleen naar plekken enkel voor ouderen te kijken. Aansluitend op van Melik en Pijpers (2017) heb ik gevonden dat een deel van de respondenten niet graag naar plekken komt waar een duidelijk "ouderen" of "zorg" label op zit. In de context van passieve activiteiten is intergenerationeel contact erg belangrijk. Wanneer de ouderen contact hebben met andere generaties, ook wanneer dit passief contact is, hebben de ouderen meer het gevoel mee te doen met de samenleving.

De pijler kennis en informatie van de WHO (2007) blijkt eigenlijk bij veel van de beleidsaanbevelingen een randvoorwaarde te zijn. De doelgroep ouderen moeten actief betrokken en geïnformeerd worden over beleidsmaatregelen die voor hen getroffen worden. Het blijkt dat er toch zaken zijn waar we niet genoeg informatie over hebben, waardoor het beleidsdoel niet gehaald wordt. Bijvoorbeeld het voorbeeld dat er bij de gemeente Rotterdam vanuit wordt gegaan dat mensen hun weg naar het internet vinden om aan te geven dat er iets mis is met de omgeving. Dit sluit ook meteen aan bij de beleidsaanbeveling dat voor deze doelgroep het onderhoud heel erg belangrijk is. Dit komt omdat de ouderen veel tijd besteden in hun omgeving en dus dingen eerder opvallen. Hiernaast zijn bepaalde zaken niet meer functioneel wanneer ze niet goed onderhouden worden.

7. Referenties

- Alley, D., Liebig, P., Pynoos, J., Banerjee, T., & Choi, I. H. (2007). Creating elder-friendly communities: Preparations for an aging society. *Journal of Gerontological Social Work, 49*(1-2), 1-18.
- Brorsson, A., Öhman, A., Lundberg, S., & Nygård, L. (2011). Accessibility in public space as perceived by people with Alzheimer's disease. *Dementia, 10*(4), 587-602.
- Buffel, T., Phillipson, C., & Scharf, T. (2012). Ageing in urban environments: Developing 'age-friendly' cities. *Critical Social Policy, 32*(4), 597-617.
- Cameron, J. (2005). Focusing on the focus group. Qualitative research methods in human geography, 2, 116-132. In Hay, I. (Ed.). (2005). *Qualitative research methods in human geography* (2nd ed.). South Melbourne: Oxford University Press.
- Campen, C. van, Vonk, F. & van Tilburg, T. (2018) Kwetsbaar en eenzaam? Risico's en bescherming in de ouder wordende bevolking. Sociaal en cultureel Planbureau.
- CBS (2017) Aantal 100-plussers verdubbeld in 20 jaar. Verkregen via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/20/aantal-100-plussers-verdubbeld-in-20-jaar>
- Dujardin, C., Lorant, V., & Thomas, I. (2014). Self-assessed health of elderly people in Brussels: does the built environment matter. *Health & place, 27*, 59-67.
- Duin, C. V., Stoeldraijer, L., van Roon, D., & Harmsen, C. (2016). Huishoudensprognose 2015– 2060: jongeren en ouderen langer thuis. *Den Haag: CBS*.
- Finlay, J. M., & Bowman, J. A. (2017). Geographies on the move: a practical and theoretical approach to the mobile interview. *The Professional Geographer, 69*(2), 263-274.
- Frochen, S., & Pynoos, J. (2017). Housing for the Elderly: Addressing Gaps in Knowledge Through the Lens of Age-Friendly Communities. *Journal of Housing For the Elderly, 31*(2), 160-177.
- Gardner, P. J. (2011). Natural neighborhood networks—Important social networks in the lives of older adults aging in place. *Journal of Aging Studies, 25*(3), 263-271.
- Gehl, J. (1996) *Life Between Buildings: Using Public Space*, 3rd edn (Skive: Arkitektens Forlag).
- Gemeente Amsterdam (2016) Ouderen wonen in de stad. Verkregen via: https://www.amsterdam.nl/publish/pages/822304/brochure_ouderen_wonen_in_de_stad_0120_18.pdf
- Gemeente Rotterdam (2014) Actieprogramma gericht op het bestrijden van eenzaamheid.
- Gemeente Rotterdam (2015) Programma Langer thuis
- Gemeente Rotterdam (2016) Een toegankelijke buitenruimte, programma langer thuis.
- Gemeente Rotterdam (2016) Langer thuis Prins Alexander. Verkregen via <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/langer-thuis-professional/LTA-Prins-Alexander.pdf>
- Gemeente Rotterdam (2016) Woonvisie Rotterdam: koers naar 2030, agenda tot 2020. Verkregen via: <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/woonvisie/DEFINITIEF-Woonvisie-Rotterdam-2030-dd-raad-15-december-2016.pdf>
- Gemeente Rotterdam (2018) Atlas langer thuis.
- Gemeente Rotterdam (2018) Bevolking per 1 januari (2006-2018) 2018. Verkregen via: https://rotterdam.buurtmonitor.nl/jive?cat_open=Beleidsthema%27s/Demografie
- Gemeente Rotterdam (z.j.) Langer zelfstandig wonen. Verkregen via: <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/langer-thuis/>
- Gemeente Rotterdam (z.j.) Een toegankelijke stad voor iedereen.
- Gieseking, J. J. (2013). Where we go from here: The mental sketch mapping method and its analytic components. *Qualitative Inquiry, 19*(9), 712-724.

- Hees, S. van, Horstman, K., Jansen, M., & Ruwaard, D. (2017). Photovoicing the neighbourhood: Understanding the situated meaning of intangible places for ageing-in-place. *Health & place*, 48, 11-19.
- Hespen, Van A., de Leeuw, E. & Strijk, J. (2015) Vitale ouderen in de 'Age-friendly stad' Den Haag
- Huisman, C. (2018) Mantelzorg anno 2018: als de buurvrouw zo dement is dat alleen de burens voor haar kunnen zorgen. Verkregen via: <https://www.volkskrant.nl/binnenland/mantelzorg-anno-2018-als-de-buurvrouw-zo-dement-is-dat-alleen-de-burens-voor-haar-kunnen-zorgen~a4561061/>
- Jager-Vreugdenhil, M. (2011). Spraakverwarring over participatie. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(1), 76-99.
- Kusenbach, M. (2003). Street phenomenology: The go-along as ethnographic research tool. *Ethnography*, 4(3), 455-485.
- Kraaijeveld, M. en van Zwiene, S. (2018) 'Avondklok' voor ouderen? Slecht idee, vindt Ouderenbond. *Algemeen Dagblad*. Verkregen via: <https://www.ad.nl/binnenland/avondklok-voor-ouderen-slecht-idee-vindt-ouderenbond~afeef014/>
- Lager, D., Van Hoven, B., & Huigen, P. P. (2013). Dealing with change in old age: Negotiating working-class belonging in a neighbourhood in the process of urban renewal in the Netherlands. *Geoforum*, 50, 54-61.
- Lager, D., Van Hoven, B., & Huigen, P. P. (2015). Understanding older adults' social capital in place: Obstacles to and opportunities for social contacts in the neighbourhood. *Geoforum*, 59, 87-97.
- Lui, C. W., Everingham, J. A., Warburton, J., Cuthill, M., & Bartlett, H. (2009). What makes a community age-friendly: A review of international literature. *Australasian journal on ageing*, 28(3), 116-121.
- Melik, R. Van & Pijpers, R. (2017). Older people's self-selected spaces of encounter in urban aging environments in the Netherlands. *City & Community*, 16(3).
- Menec, V. H., Means, R., Keating, N., Parkhurst, G., & Eales, J. (2011). Conceptualizing age-friendly communities. *Canadian Journal on Aging/La Revue canadienne du vieillissement*, 30(3), 479-493.
- Milton, S., Pliakas, T., Hawkesworth, S., Nanchahal, K., Grundy, C., Amuzu, A., ... & Lock, K. (2015). A qualitative geographical information systems approach to explore how older people over 70 years interact with and define their neighbourhood environment. *Health & place*, 36, 127-133.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2018) Programma langer thuis. Verkregen via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/06/15/programma-langer-thuis>
- Mitchell, L., Burton, E., Raman, S., Blackman, T., Jenks, M., & Williams, K. (2003). Making the outside world dementia-friendly: design issues and considerations. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30(4), 605-632.
- Nationaal Ouderenfonds (z.j.) Feiten en cijfers. Verkregen via: <https://www.ouderenfonds.nl/onze-organisatie/feiten-en-cijfers/>
- Nieuwsuur (2018) Ouderen willen weer gezellig samenwonen. Verkregen via: <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2215542-ouderen-willen-weer-gezellig-samenwonen.html>
- Olfers, L. (2018) Een huiskamer voor ouderen in de wijk voorkomt eenzaamheid. *Trouw*. Geraadpleegd via: <https://www.trouw.nl/opinie/een-huiskamer-voor-ouderen-in-de-wijk-voorkomt-eezaamheid~a9e1d80e/>

- Peace, S., Holland, C., & Kellaher, L. (2011). 'Option recognition' in later life: variations in ageing in place. *Ageing & Society*, 31(5), 734-757.
- Phillips, J., Walford, N., Hockey, A., Foreman, N., & Lewis, M. (2013). Older people and outdoor environments: Pedestrian anxieties and barriers in the use of familiar and unfamiliar spaces. *Geoforum*, 47, 113-124.
- Plouffe, L., & Kalache, A. (2010). Towards global age-friendly cities: determining urban features that promote active aging. *Journal of urban health*, 87(5), 733-739.
- Sirven, N., & Debrand, T. (2008). Social participation and healthy ageing: An international comparison using SHARE data. *Social Science & Medicine*, 67(12), 2017-2026.
- Speksnijder, C. (2018). Liever naar de Hema dan het wijkcentrum: ouderen willen niet constant aan hun leeftijd worden herinnerd. Verkregen via: <https://www.volkskrant.nl/binnenland/liever-naar-de-hema-dan-het-wijkcentrum-ouderen-willen-niet-constant-aan-hun-leeftijd-worden-herinnerd~a4563736/>
- Stad Nijkerk (2018) Gespreksgroepen voor ouderen over een veranderende samenleving. Geraadpleegd via: <http://stadnijkerk.nl/lokaal/gespreksgroepen-voor-ouderen-over-een-veranderende-samenleving-405869>
- Steels, S. (2015). Key characteristics of age-friendly cities and communities: A review. *Cities*, 47, 45-52.
- Steenbergen, van E. (2018) Het vreemde verdwijnen van de verzorgingstehuizen. NRC. Geraadpleegd via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/07/30/het-vreemde-verdwijnen-van-de-verzorgingshuizen-a1611651>
- Valdemarsson, M., Jernryd, E., & Iwarsson, S. (2005). Preferences and frequencies of visits to public facilities in old age—a pilot study in a Swedish town center. *Archives of gerontology and geriatrics*, 40(1), 15-28.
- Vine, D., Buys, L., & Aird, R. (2012). The use of amenities in high density neighbourhoods by older urban Australian residents. *Landscape and Urban Planning*, 107(2), 159-171.
- Wiles, J. L., Leibing, A., Guberman, N., Reeve, J., & Allen, R. E. (2012). The meaning of "aging in place" to older people. *The gerontologist*, 52(3), 357-366.
- Woonstad Rotterdam (2018) Next generation woonwijk: wijkaanpak 3.0. Verkregen via: <http://ditisonsrotterdam.nl/next-generation-woonwijk-wijkaanpak-3-0/>
- World Health Organization. (2007). *Global age-friendly cities: A guide*. World Health Organization.
- World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*. World Health Organization.
- Ziegler, F. (2012). "You have to engage with life, or life will go away": An intersectional life course analysis of older women's social participation in a disadvantaged urban area. *Geoforum*, 43(6), 1296-1305.
- Zwet, R., van der & van de Maat., J. W. (2016) Wat werkt bij de aanpak van eenzaamheid? Movisie.

8. Bijlagen

Bijlage 1: Gegevens respondenten

Bijlage 2: Gegevens beleidsdocumenten

Bijlage 3: Topiclijst *mental map*

Bijlage 4: Topiclijst *walk-along*

Bijlage 5: Topiclijst focusgroep

Bijlage 6: Codeboom

Bijlage 1: Gegevens respondenten

	Geslacht	Leeftijd	Flat	Jaar in de flat	huishoudenssamenstelling	Walk-along?	Hulpmiddelen
1	Man	72	Bernini	10	Alleenstaand	wel	geen
2	vrouw	76	Bernini	8	Weduwe	wel	rollator
3	man	85	Bernini	30	Alleenstaand	wel	Stok met krukje
4	vrouw	90	Bernini	50	Alleen sinds 26 jaar, hiervoor met moeder	niet	Boodschappenkarretje en stok
6	vrouw	81	bernini	22	Weduwe sinds 6 jaar	niet	geen
7	vrouw	81	bernini	10	weduwe sinds 9 maanden	wel	rollator
8	vrouw	86	maderna	12		niet	rollator
9	man	78	bernini	26	alleenstaand	wel	speciale schoenen en rollator
10	vrouw	76	Palladio	15	alleenstaand	niet	Geen (komt hierdoor minder buiten, staat op punt rollator aan te schaffen)
11	vrouw	68	Palladio	12	alleenstaand	wel	geen
12	man		Palladio		alleenstaand	niet	boodschappenkarretje

		Tijd	datum	weer	walk- along?	reden
1	Bernini		7-5-2018	25 C, zon	wel	
2	Bernini	1330	15-5-2018	24 C, zon	wel	
3	Bernini	1300	16-5-2018	19 c, bewolkt	wel	
4	Bernini	1500	15-5-2018	24 C, zon	niet	Veel zon, huidkanker
5	Maderna	1330	24-5-2018			
6	Bernini	1030	25-5-2018	22 C, bewolkt	niet	Mevrouw is door haar rug gegaan
7	Bernini	1400	22-5-2018	22 C, bewolkt	wel	
8	Maderna	1000	24-5-2018	19 C, bewolkt en neerslag	niet	Regen en wind
9	Bernini	1130	24-5-2018	19 C, bewolkt en neerslag	wel	
10	Palladio	1400	24-5-2018	19 C, bewolkt en neerslag	niet	Mevrouw heeft pijn
11	Palladio	1400	28-5-2018	26 C, beetje bewolkt/ beetje zon	wel	
12	Palladio	1400	29-5-2018	25 C, bewolkt	niet	

Bijlage 2: Gegevens beleidsdocumenten

Beleidsdocument	Auteur	Specifiek voor ouderen?
Een toegankelijke stad voor iedereen	Gemeente Rotterdam	Nee
Atlas langer thuis	Gemeente Rotterdam	Ja
Een toegankelijke buitenruimte	Gemeente Rotterdam	Nee
Langer Thuis Prins Alexander	Gemeente Rotterdam	Ja
Beleidsprogramma langer thuis	Gemeente Rotterdam	Ja
Woonvisie gemeente Rotterdam	Gemeente Rotterdam	Nee
Actieprogramma eenzaamheid voor elkaar	Gemeente Rotterdam	Ja/nee
Wat werkt bij eenzaamheid?	Movisie	Ja/nee
Kwetsbaar en eenzaam	Sociaal en cultureel planbureau	Ja/nee

Bijlage 3: Topiclijst *mental map*

<i>Geslacht</i>		<i>Woonachtig in de flat sinds</i>	
<i>Leeftijd</i>		<i>Woonachtig in de buurt sinds</i>	
<i>Flat</i>		<i>Huishoudenssamenstelling</i>	

Uitleg

Voordat we beginnen met het mobiele interview wil ik graag met u uw dagelijkse leefomgeving in kaart brengen. Zo krijg ik alvast een idee van uw leefomgeving en de plekken waar u naar toegaat en loopt. Hierbij wil ik u vragen om voor mij te tekenen hoe uw leefomgeving eruitziet. Hierbij bedoel ik alles na uw voordeur, wat u lopend aflegt. Het hoeft geen waarheidsgetrouwe kaart te zijn, het gaat om uw beeld van uw buurt.

Vragen als basis voor de *mental map*

Kunt u voor mij een gemiddelde dag beschrijven?

Welke activiteiten onderneemt u?

Doorvragen op soort activiteit / motivatie om de activiteit te ondernemen

Waar onderneemt u activiteiten? *Kunt u dit tekenen op de kaart?*

Waarom daar?

Met wie onderneemt u deze activiteiten?

Zijn er bepaalde activiteiten die u niet in uw eentje onderneemt?

Spreekt u af deze activiteiten met mensen te ondernemen / komt u mensen toevallig tegen?

Als u alleen activiteiten uitvoert, heeft u dan interactie?

Met wie? (Dienstrelaties / Burenrelaties)

Zijn er plekken in de buurt waar u niet komt / geen activiteiten uitvoert? *Waarom?*

Vragen naar Prinsenhof

Algemene vragen

Zit er een verschil in tijdsduur? *(Per plek, per activiteit, met of zonder iemand)*

Hoe lang bent u op deze plek (in deze situatie)?

Zit er een verschil in tijdstippen?

Wanneer komt u op deze plek?

Zijn er activiteiten die u bezoekt, maar zelf niet actief aan deelneemt? *(Passief/actief)*

Analytisch voorbeeldenschema (niet naar vragen)

<i>Optionele activiteiten</i>	<i>Noodzakelijke activiteiten</i>	<i>Sociale activiteiten</i>
<i>Ommetje maken</i>	<i>Boodschappen</i>	<i>Contact met burens</i>
<i>Van het weer genieten</i>	<i>Op de bus wachten</i>	<i>Contact met diensten (taxichauffeur, kassière)</i>
	<i>Doktersbezoek</i>	<i>Overhoren andere gesprek</i>
		<i>Contact met vreemden</i>

Mental map

Bijlage 4: Topiclijst *walk-along*

Uitleg

We hebben net besproken wat voor u de plaatsen zijn voor het uitvoeren van activiteiten tijdens een gemiddelde dag. Graag bezoek ik met u (*een paar van*) deze plekken. Tijdens het lopen en als we ergens aankomen zal ik u een aantal vragen stellen. (*Bij veel plekken, keuze maken uit de plekken samen met de respondent op basis van frequentie/ doel/ afstand*)

Tijdens het lopen

Waarom gaat u hier deze kant op? / Waarom stopt u hier? / Verandering van tempo?

Waarom deze keuze?

Loopt u altijd dezelfde route?

Waarom wel / niet? Waarom dan nu deze keuze?

Hoe ervaart u deze route?

Wat valt u op tijdens het lopen?

Wanneer we op een plek aankomen

Hoe ervaart u deze plek?

Voorzieningen

Toegankelijkheid

Staat leefomgeving

Wat valt u op aan deze plek?

Welke activiteit voert u hier normaal uit?

Hoe bevalt het om deze activiteit hier uit te voeren?

Heeft u dat altijd hier gedaan? Waarom wel / niet?

Wat voor herinneringen heeft u aan deze plek?

Sociaal/ persoonlijk?

Wat zijn uw associaties met deze plek? / Hoe zou u deze plek typeren?

Wanneer komt u hier normaal?

Hoe ervaart u de aanwezigheid van anderen?

Contact met anderen / bekenden (buren) / Dienstrelaties / vreemden / Heeft u wel eens contact met vreemden? / Groet u mensen op straat?

Waarom wel / niet?

Doorvragen bij interactie / afwijken van de route / stoppen / ervaringen

Wat vindt u hiervan? Waarom doet u dit? Hoe ervaart u dit? Heeft u door wat u doet?

Achteraf

Hebben we alle plekken bezocht waar u vaak komt?

Zijn er plekken waar u me eerst mee naar toe wilde nemen en waar we uiteindelijk niet geweest zijn?

Hoezo?

Zijn er plekken waar we uiteindelijk geweest zijn die u niet op de kaart heeft getekend?

Hoe komt het dat u deze plekken niet getekend heeft?

Bij bepaalde keuzes vragen of daar een tijdsverandering in zit, deed u dit vroeger wel? Hoe komt dat?

Heeft u het idee dat er plekken in uw omgeving missen? Waardoor u meer / beter activiteiten kunt uitvoeren?

Observaties/context

Hoe liep de persoon tijdens de *walk-along* (eventueel hulpmiddelen of bijvoorbeeld een hond)

Veroudering, fysieke capaciteiten

Weer

Bijzonderheden

Interactie

Was de situatie vergelijkbaar met het normale ritueel?

Tijdstip

Drukke

Bijlage 5: Topiclijst focusgroep

Uitleg

Voordat we beginnen met de focusgroep leg ik u graag uit hoe het is opgebouwd. U ziet allemaal een kaart voor zich van het gebied. Als eerste stap wil ik u vragen om hierop aan te geven met de stiften waar u wel komt, waar u niet komt en waar u graag meer wilt komen. Als tweede stap wil ik u vragen om dit met uw buurman of buurvrouw te overleggen. Dan wil ik u vragen om hierbij na te denken wat er nodig is om u meer gebruik te laten maken van bepaalde plekken. Als laatste zullen we in de groep overleggen wat voor 'gouden idee' we hiervoor kunnen verzinnen. Hierbij wil ik u vragen om elkaar uit te laten praten.

Centrale vraag: Hoe kunnen we de buitenruimte optimaal bereiken?

Stap 1 individueel

Waar komt u vaak? (groen)

Waar komt u niet (vaak)? (rood)

Waar komt u niet (vaak), maar zou u wel willen komen? (oranje)

Hoe komt het dat u hier vaak komt?

Hoe komt het dat u hier niet komt?

Is er iets waardoor dat kan worden opgelost?

Wat kan woonstad hierin betekenen?

Persoonlijk bij iedereen langs om eventueel te helpen opstarten/kaart uit te leggen

Stap 2 in duo's

Bespreek met uw buurman/buurvrouw waarom u niet of juist wel op bepaalde plekken komt. Komt dit overeen/verschilt u hierin?

Hoe kan de ruimte optimaal worden ingericht?

Stap 3 in de groep

U heeft zojuist besproken waar u wel en niet komt en ook hoe de buitenruimte optimaler kan worden ingericht. Heeft u hier een gouden idee voor? Iets wat Woonstad zou kunnen doen? Alles mag.

Delen van de ideeën

Vind u dit ook een goed idee?

Denkt u dat er behoefte aan is?

Waarom wel/ niet?

Context

Is iedereen is stap 3 aan het woord geweest? Waar lag dat aan?

Opvallende dingen?

Bijlage 6: codeboom

- ▲ ◇◇ Noodzakelijke en optionele activiteiten (19)
  - ◇◇ ○ activiteit gemeente {3-1}
  - ▷ ◇◇ ○ bewegen {11-2}
  - ▷ ◇◇ ○ Boodschappen {34-1}
  - ◇◇ ○ Combinatie van activiteiten {2-0}
  - ◇◇ ○ Georganiseerd met anderen {14-1}
  - ▷ ◇◇ ○ Georganiseerde activiteit {17-2}
  - ◇◇ ○ Hele dag thuis {8-0}
  - ◇◇ ○ individuele activiteit {5-0}
  - ◇◇ ○ Koffie drinken {55-0}
  - ▷ ◇◇ ○ Lopen {26-2}
  - ▷ ◇◇ ○ Noodzakelijk/Optioneel {12-1}
  - ◇◇ ○ Passieve activiteiten {14-0}
  - ▷ ◇◇ ○ Pauzeren {24-1}
  - ▷ ◇◇ ○ Sportieve activiteit {2-2}
  - ◇◇ ○ Tempo {6-0}
  - ◇◇ ○ Verandering in activiteiten/plekken {17-0}
  - ◇◇ ○ Vrijwilligerswerk {2-0}
  - ◇◇ ○ Ziekenhuisbezoek {7-0}
  - ◇◇ ○ Zwemmen {5-1}
- ▲ ◇◇ Locatie (18)
  - ◇◇ ○ Albert Heijn {29-1}
  - ◇◇ ○ Alexandrium {2-0}
  - ▷ ◇◇ ○ Begraafplaats {3-2}
  - ◇◇ ○ Bij burens {4-0}
  - ◇◇ ○ Galerij {2-0}
  - ◇◇ ○ Groentenboer {0-1}
  - ◇◇ ○ In de woning {32-0}
  - ◇◇ ○ Jumbo {41-1}
  - ◇◇ ○ Lift {14-0}
  - ▷ ◇◇ ○ Locatie {0-2}
  - ◇◇ ○ Markt {8-2}
  - ▷ ◇◇ ○ Park {63-1}
  - ▷ ◇◇ ○ Prinsenhof {86-1}
  - ◇◇ ○ Slager {1-1}
  - ▷ ◇◇ ○ Winkelcentrum {15-6}
  - ▷ ◇◇ ○ Winkelcentrum is compleet {6-1}
  - ◇◇ ○ Zorg {5-0}
  - ◇◇ ○ Zwembad {6-1}
- ▲ ◇◇ Overig (12)
  - ◇◇ ○ Alarm {1-0}
  - ▷ ◇◇ ○ Avond {30-1}
  - ◇◇ ○ bewustzijn omgeving {7-0}
  - ◇◇ ○ Dieren in de natuur {3-0}
  - ◇◇ ○ Digitaal {17-0}
  - ◇◇ ○ Esthetiek {3-0}
  - ◇◇ ○ financieel argument {1-0}
  - ◇◇ ○ Hulp aan huis {15-0}
  - ◇◇ ○ Kennis en info {1-0}
  - ◇◇ ○ Routekeuze {34-0}
  - ◇◇ ○ Structuur {10-0}
  - ▷ ◇◇ ○ Veiligheid {28-1}
- ▲ ◇◇ Fysieke kenmerken (18)
  - ◇◇ ○ Afstand {15-0}
  - ◇◇ ○ Automatische deur {2-0}
  - ◇◇ ○ Balkon {13-0}
  - ◇◇ ○ Bankje {83-0}
  - ◇◇ ○ Bankje in hal {6-0}
  - ◇◇ ○ Berging {10-0}
  - ◇◇ ○ Brievenbus {2-0}
  - ◇◇ ○ faciliteiten {0-0}
  - ◇◇ ○ Letten op fysiek omgeving voor anderen {6-0}
  - ◇◇ ○ Natuur {11-0}
  - ◇◇ ○ Ruimte in de flat {3-0}
  - ◇◇ ○ Staat van de flat {11-0}
  - ◇◇ ○ Staat van de omgeving {28-0}
  - ◇◇ ○ toegankelijkheid {9-0}
  - ◇◇ ○ verandering faciliteiten {1-0}
  - ◇◇ ○ veranderingen in de fysieke omgeving {11-0}
  - ◇◇ ○ verkeer {7-0}
  - ◇◇ ○ Water in de plas {2-0}
- ▲ ◇◇ Persoonlijke kenmerken (5)
  - ▷ ◇◇ ○ Algehele veroudering {17-2}
  - ◇◇ ○ cognitieve competenties {0-0}
  - ▷ ◇◇ ○ fysieke persoonlijke competenties {41-1}
  - ▷ ◇◇ ○ Hulpmiddelen {19-2}
  - ◇◇ ○ Rollator {35-1}
- ▲ ◇◇ Sociale activiteiten (2)
  - ◇◇ ○ groeten {39-0}
  - ◇◇ ○ Sociale activiteiten {4-0}
- ▲ ◇◇ Sociale kenmerken (16)
  - ▷ ◇◇ ○ Alleen {17-1}
  - ▷ ◇◇ ○ Alleen naar activiteiten {9-1}
  - ◇◇ ○ Buitenlanders {9-0}
  - ◇◇ ○ contact met pameijer {4-0}
  - ◇◇ ○ contact met vreemden {39-0}
  - ◇◇ ○ dienstrelaties {13-0}
  - ◇◇ ○ eenzaamheid {3-0}
  - ◇◇ ○ Familiar stranger {18-0}
  - ◇◇ ○ Familie {44-0}
  - ◇◇ ○ Huisdieren {15-0}
  - ◇◇ ○ informele burenelaties {56-0}
  - ◇◇ ○ Keuze beïnvloed door anderen {1-0}
  - ◇◇ ○ Oude mensen {4-0}
  - ◇◇ ○ Sociale controle {6-0}
  - ◇◇ ○ Sociale kenmerken {2-0}
  - ◇◇ ○ Verandering in sociale omgeving {7-0}
- ▲ ◇◇ Vervoer (6)
  - ◇◇ ○ Fiets {7-0}
  - ◇◇ ○ Regulier ov {35-0}
  - ◇◇ ○ Scootmobiel {3-0}
  - ◇◇ ○ transport beïnvloed door sociaal {3-0}
  - ◇◇ ○ Vervoer op Maat {20-0}
  - ◇◇ ○ Wijkbus {10-0}
- ▲ ◇◇ Weer (1)
  - ◇◇ ○ Weer {48-0}